

KOM MED UD **- I PÆDAGOGUDDANNELSEN**

En undersøgelse med fokus på uddannelse af pædagoger
til pædagogisk arbejde i grønne omgivelser

Dorte Stokholm, Brian Lassen og Niels Ejbye-Ernst

Bring ideas to life
VIA University College

**NORDEA
FONDEN**
Vi støtter gode liv

KOM MED UD – I PÆDAGOGUDDANNELSEN

En undersøgelse med fokus på uddannelse af pædagoger til pædagogisk arbejde i grønne omgivelser

Rapporten er udarbejdet af Dorte Stokholm, Brian Lassen og Niels Ejbye-Ernst og er udgivet af VIA University College som en led i projekt *Kom med ud* under Center for Børn og Natur, der er et partnerskab mellem Friluftsrådet, Københavns Universitet (IGN), Syddansk Universitet (IOB), VIA University College, Danmarks Naturfredningsforening og Aarhus Universitet (DPU). Centeret er støttet af Nordea-fonden. Se mere på www.boernognatur.dk, hvor rapporten også kan findes.

Fotos: Dorte Stokholm, Brian Lassen og Niels Ejbye-Ernst

Forsidefoto: Et hold studerende sammen på tur i et læringsrum med anderledes udfordringer og oplevelser.

Bagsidefoto: Garnnøgle-aktiviteten bruges bl.a. til at lære hinanden at kende og til at skabe et symbol på fællesskab og kan sagtens foregå udendørs, f.eks. på stranden eller i parken.

ISBN-nummer: 978-87-971242-3-9

Layout: Tobias Frost. www.studiofrost.dk

Rapporten bedes citeret: Stokholm, D., Lassen, B. og Ejbye-Ernst, N. (2020): *Kom med ud* i pædagoguddannelsen – En undersøgelse med fokus på uddannelse af pædagoger til pædagogisk arbejde i grønne omgivelser. VIA University College, Aarhus, og Center for Børn og Natur, Københavns Universitet, Frederiksberg.

INDHOLDSFORTEGNELSE

4	Resume og anbefalinger
8	Læsevejledning
10	Del 1. Kom med ud i pædagoguddannelsen – hvorfor nu det?
12	Pædagoguddannelserne og pædagogisk praksis i grønne omgivelser
13	Sammenfatning af baggrund for <i>Kom med ud</i> i pædagoguddannelsen
14	Del 2. Grønne læringsmiljøer i pædagoguddannelsen – findes de?
15	Pædagoguddannelsernes udendørsarealer og adgang til grønne områder
15	Grundfagligheden
17	Dagtilbudspædagogik
17	Pædagoguddannelsens valgfrie kompetenceområder
17	Fordeling af studerende på de valgfrie kompetenceområder
22	Sammenfatning af grønne læringsmiljøer i pædagoguddannelsen
24	Del 3. Pædagoguddannelsens udvikling set i et grønt læringsperspektiv
25	Pædagoguddannelsen 1992
25	Pædagoguddannelsen 2007
26	Pædagoguddannelsen 2014
27	Sammenfatning af pædagoguddannelsens udvikling og forandring
28	Del 4. Hvorfor mere undervisning i grønne omgivelser?
29	Begrundelser for at inddrage grønne omgivelser i undervisningen
31	Sammenfatning af undervisning i grønne omgivelser
34	Del 5. Pædagogisk praksis i grønne omgivelser
35	Daginstitutioner fremmer børns udeliv
36	Fortællinger fra praksis
36	Betydningen af grønne omgivelser i pædagogisk arbejde
37	Sammenfatning af pædagogisk arbejde i grønne omgivelser
40	Del 6. Konklusion og anbefalinger
42	Litteratur

📷 Krop og leg i grønne omgivelser kan være en sjov måde at kommunikere på og en god optakt til dialog og refleksioner.

RESUME OG ANBEFALINGER

Pædagogerne i daginstitutionerne bruger de grønne omgivelser meget – det gør pædagoguddannelserne ikke!

Denne publikation har som mål at gøre undervisere af fremtidens pædagoger opmærksomme på, at de kan medvirke til, at pædagogstuderende i løbet af uddannelsen får erfaringer med de aspekter af pædagogisk arbejde i daginstitutionerne, der handler om at bruge tilgængelige grønne omgivelser i det daglige pædagogiske arbejde. Sigtet er *ikke*, at undervisere skal til at inddrage aspekter af natur- og miljømæssige forhold.

Det er væsentligt, at pædagoguddannelserne uddanner de pædagogstuderende til at forholde sig til en pædagogisk hverdag, hvor et aktivt udeliv og grønne omgivelser spiller en vigtig rolle. Dette underbygges med eksempler fra forskningsoversigten *Betydningen af pædagogisk arbejde med børn i naturen*, hvor vi har samlet undersøgelser og forskning i de nordiske lande (Ejby-Ernst m.fl. 2019).

Forskning viser, at alene det at opholde sig i grønne omgivelser har en gavnlig indvirkning på alle mennesker, og det har i særlig grad betydning for trivsel, udvikling og læring. Det gælder for såvel pædagogisk personale som børn i daginstitutioner, børn og unge i skoler og fritidsinstitutioner og brugere inden for social- og specialområderne.

De seneste bekendtgørelsesændringer har forringet de studerendes muligheder for at få erfaringer med at være aktive udendørs og at reflektere over pædagogisk praksis i grønne omgivelser. Det kan få konsekvenser for det fremtidige hverdagsliv i daginstitutionerne.

Danske pædagoger har en afgørende betydning for, at børn kan få lyst til at være ude, og at de herigennem får et godt børneliv med gode legemuligheder og rammer for trivsel, udvikling, læring og dannelse. I Danmark er der en tradition for, at børn tilbringer en stor del af tiden på legepladsen og på ture, og pædagoger i daginstitutioner med solid erfaring i udendørs praksis peger på, at selv når størstedelen af dagligdagen foregår udendørs,

er det muligt at skabe gode læringsmiljøer, hvor der kan arbejdes med stort set alle aspekter af pædagogiske læreplaner. Vi inddrager eksempler på erfarne pædagogers erfaringer og anbefalinger fra publikationen *Fyr-tårnsinstitutioner* (Lassen m.fl. 2019).

For at undersøge, om der er opmærksomhed på pædagogisk arbejde i grønne omgivelser på landets pædagoguddannelser, er en eller flere undervisere på alle pædagoguddannelser blevet bedt om at beskrive, om og hvordan udearealer og andre grønne områder inddrages som læringsmiljø i undervisningen i forskellige dele af uddannelsen. Det viser sig, at det primært er studerende, der vælger *Natur og udeliv* og i nogen grad *Sundhedsfremme og bevægelse*, som gennem undervisningen får erfaringer med og inspiration til at henlægge pædagogiske aktiviteter og samvær til grønne omgivelser. Ingen uddannelsessteder har en klart formuleret prioritering af natur og grønne områder som læringsmiljø i grundfaglighed og specialisering.

Et estimat viser, at måske kun hver tiende studerende får en solid erfaring, mens resten af de studerende kun vilkårligt og afhængigt af underviserne oplever, at der stilles skarpt på at bruge udendørs faciliteter og grønne omgivelser til undervisning, samvær og aktiviteter. Det gælder både i grundfagligheden, i specialiseringen *Dagtilbudspædagogik*¹ samt i de øvrige valgområder.

Det er givet, at mange studerende i løbet af deres praktikker får værdifulde erfaringer med udendørs pædagogisk arbejde, særligt i daginstitutioner, og det kunne være relevant at undersøge, men praktikerfaringer, og hvordan de inddrages i undervisningen på uddannelserne, har ikke været en del af nærværende undersøgelse.

Et historisk tilbageblik på udviklingen af pædagoguddannelsen viser, at der er sket store forandringer og forringelser i de studerendes muligheder for fordybelse og

¹ De to andre specialiseringer, skole- og fritidspædagogik og social- og specialpædagogik, har ikke været inddraget i dette projekt, da *Kom med ud* har fokus på daginstitutioner

udvikling af praktisk-æstetiske kompetencer. Færre ressourcer til undervisningen, kortere og færre moduler til valgfrie områder og et begrænset bekendtskab med de andre praktisk-æstetiske kompetenceområder er blot nogle eksempler. Set i det lys er de studerende dårligere rustet til arbejdet i grønne omgivelser end deres ældre og erfarne kolleger, som blev uddannet i perioden 1992–2007, hvor alle studerende fik en introduktion til arbejdsformer i alle kultur- og aktivitetsfagene. Det er disse pædagoger, der er med til at sætte udeliv og pædagogisk arbejde i grønne omgivelser i højsædet.

For at understøtte og fortsætte udviklingen af den pædagogiske praksis i grønne læringsmiljøer må undervisere på pædagoguddannelserne i højere grad prioritere, at studerende får lejlighed til at reflektere over og koble teori med pædagogisk arbejde på udearealer, i grønne omgivelser eller andre steder i lokalområdet.

Vi begrundet i denne publikation det hensigtsmæssige i at variere undervisningsformer og -rammer. God undervisning kan inddrage varierede læringsmiljøer, understøtte forskellige læreprocesser og vidensformer og skabe aktive undervisnings- og læringsituationer, hvor de studerende oplever overførbarhed mellem undervisning og praksis i uderummet. En forudsætning for, at det kan lykkes, er, at underviserne oplever opbakning og velvilje fra uddannelsernes ledelser.

Afslutningsvis giver vi fire anbefalinger til udvikling af forskellige former for undervisningspraksis, der i højere grad støtter de studerendes aktive læring, ved at teori, læringsmiljø og eksempler fra den pædagogiske praksis, der bruger udearealer og andre grønne områder i det daglige, aktivt og eksemplarisk inddrages i undervisningen. *Se tekstboks 1, s. xx*

TEKSTBOKS 1. Fire anbefalinger til pædagoguddannelsernes undervisningspraksis

På baggrund af arbejdet med at kortlægge pædagogisk praksis, sammenfatte eksisterende viden og undersøge pædagoguddannelsernes undervisningspraksis anbefaler vi:

- at alle pædagoguddannelser som en del af grundfagligheden indfører mindst en uges undervisning, projektarbejde eller lignende, hvor alle studerende får erfaringer og teoretiske perspektiver på læreprocesser udendørs.
- at udendørs pædagogisk arbejde tænkes ind i alle tre specialiseringer i pædagoguddannelsen.
- at alle valgfrie kompetenceområder i projekter og undervisningsformer medtænker, hvordan de studerende kan opleve, inddrage og reflektere over pædagogisk arbejde i udendørs læringsmiljøer.
- at erfaringer med pædagogisk arbejde i grønne omgivelser fra praktikken inddrages eksplicit i uddannelsen.

📷 En forudsætning for at arbejde i grønne omgivelser i al slags vejr er, at de studerende er vant til både regntøj og gummistøvler.

📷 Sanseaktivitet med "hemmelige" naturmaterialer og efterfølgende dialog.

LÆSEVEJLEDNING

I **del 1** præsenteres baggrunden for projektet *Kom med ud* og *Center for Børn og Natur*, der har til formål at støtte, at børn kommer mere ud i grønne omgivelser². Gennem de seneste år er der opstået en voksende bekymring for, hvilke konsekvenser det har for børn, at de i stigende grad mister muligheden for at opholde sig i og få oplevelser i grønne omgivelser sammen med deres forældre og venner. Projekt *Kom med ud* har tidligere undersøgt, hvordan daginstitutionerne inddrager naturen i det pædagogiske arbejde, og i nærværende publikation er vi interesserede i at undersøge, om undervisningen på pædagoguddannelserne understøtter pædagogstuderende i at få erfaringer med og se muligheder i at inddrage grønne læringsmiljøer og praksiserfaringer fra daginstitutioner, hvor pædagogisk arbejde ofte foregår udendørs.

I **del 2** undersøger vi, hvor grønne læringsmiljøer er på landets pædagoguddannelser. Fra respondenter på landets pædagoguddannelser, hovedsagelig undervisere i det valgfrie område *Natur og udeliv*, har vi indhentet oplysninger om, hvornår, hvor meget og hvordan undervisere på den pågældende uddannelse inddrager eller henlægger undervisningen til grønne omgivelser i henholdsvis grundfagligheden, dagtilbudspædagogik og de syv valgfrie kompetenceområder.

I **del 3** undersøges den udvikling og forandring, pædagoguddannelsen gennem flere reformer har gennemgået siden 1992, samt hvilken betydning dette har haft for, om alle studerende får mulighed for at stifte bekendtskab med og gøre sig erfaringer med inddragelse af grønne omgivelser i pædagogisk arbejde. En gennemgående tendens er, at der bliver kortere tid til undervisning og fordybelse i praktiske/færdighedsmæssige tilgange, og at færre studerende får lejlighed til at opleve undervisning henlagt til grønne omgivelser. Mange af de erfarne pædagoger er uddannet under 1992-bekendtgørelsen.

I **del 4** problematiserer vi det faktum, at når det handler om at inddrage grønne omgivelser, er der langt fra den undervisningspraksis, de studerende præsenteres for på pædagoguddannelserne, til den praksis, de senere som nyuddannede pædagoger ofte vil møde i daginstitutionerne. I projekt *Kom med ud* har vi dokumenteret, at danske daginstitutioner er meget aktive og engagerede i at bruge grønne omgivelser. Dette afspejles sjældent i de undervisningsformer, vi kender fra pædagoguddannelser. Vi fremhæver nogle begrundelser for, hvorfor det er en god ide, at studerendes læring og læreprocesser af og til udfordres i et læringsmiljø, der sætter fokus på udfordringer og muligheder i at pædagogiske arbejde ofte foregår udendørs.

I **del 5** tegnes et billede af den pædagogiske praksis i grønne omgivelser, som nyuddannede pædagoger kan møde og skal kunne manøvrere i, når de bliver ansat i daginstitutioner. Vi præsenterer nogle af de væsentligste pointer fra *Kom med ud*-projektets undersøgelser af danske daginstitutioners arbejde i naturen og fra den forskningsopsamling, der undersøger betydningen af pædagogisk arbejde med børn i naturen.

I **del 6** samler vi trådene og påviser et misforhold mellem på den ene side en pædagogisk praksis med pædagoger, der er aktive og glade for at komme på tur og ud i forskellige grønne omgivelser, og på den anden side en uddannelse, hvor de studerendes tid til og muligheder for at udvikle praktiske og æstetiske kompetencer er blevet beskåret, og hvor undervisningen kun i ringe grad afspejler og bidrager til erfaring med den pædagogiske udendørs praksis.

Konklusionen munder ud i fire anbefalinger til undervisningen på pædagoguddannelserne, som på forskellig vis kan ruste de studerende til i højere grad at være forberedt på, indgå i og udvikle pædagogisk arbejde i grønne omgivelser.

² Grønne omgivelser skal forstås som relativt uforstyrrede områder som skov og krat, strand, sø og å, eng, hede, /mark og naturstier, samt f.eks. parker eller grønne områder i byen og offentlige naturlegepladser. Se også tekstboks 3 om begrebet grønne omgivelser.

📷 Blindegang i skoven – et spørgsmål om tillid, trykthed og samarbejde.

DEL 1. *KOM MED UD* I PÆDAGOG- UDDANNELSEN - HVORFOR NU DET?

Pædagoger spiller en vigtig rolle i børns hverdag som dem, der kan skabe værdifulde muligheder for og sikre, at børn allerede i en tidlig alder får lejlighed til at opholde sig og trives i grønne omgivelser og tillige opleve naturen. Derfor er det vigtigt at se på, hvordan nutidens pædagoger bliver uddannet og rustet til en pædagogisk hverdag, hvor udeliv og grønne omgivelser spiller en vigtig rolle som steder, hvor børn leger, opdager, finder på og skaber relationer, og hvor pædagoger skal kunne se muligheder for at skabe gode læringsmiljøer for arbejdet med målene i den styrkede læreplan.

Flere nationale og internationale undersøgelser viser, at forældre i dag bruger mindre tid sammen med deres børn i grønne omgivelser, hvilket sikkert skyldes både arbejdspress og mange forskellige valg og prioriteringer i børnefamilier (bl.a. DN 2018, Friluftsrådet 2018). Det har konsekvenser for børns erfaringer, vaner, værdier og livsstil. *Se tekstboks 2 side xx*

En kortlægning af daginstitutioners brug af grønne omgivelser i projektet *Kom med ud* viser, at de fleste børn i daginstitutioner tilbringer mange timer udendørs på institutionernes udearealer, på ture og besøg i grønne områder (se tabel 2 i del 4). Daginstitutionernes betydning for børns muligheder for naturoplevelser og erfaringer i omgivelserne bekræftes også i en baselineundersøgelse af børns aktiviteter og ophold i naturen (Præstholm m.fl. 2020, se uddrag i tabel 3 i del 4). *Se tekstboks 3 side xx*

Vores kortlægning følges op af en række besøg og interviews i særligt erfarne daginstitutioner, hvor der er fokus på deres udepraksis (Lassen m.fl. 2019), og vi har udarbejdet en forskningsoversigt (Ejbye-Ernst m.fl. 2019), der samler viden fra nordiske undersøgelser om betydningen af daginstitutioners arbejde med børn i naturen. Både erfarne institutioner og forskningsoversigten bekræfter, at pædagogers arbejde med børn i grønne områder er vigtigt for et godt børneliv med gode legemuligheder, og at grønne omgivelser giver gode rammer for arbejdet med målene i Dagtilbudsloven.

Sigtet med denne publikation er ikke, at pædagoguddannelsens undervisere skal undervise mere i natur- og miljøfaglige problematikker. Vi ønsker, at underviserne i højere grad vil vægte, at studerende gennem undervisningen i uddannelsen får kendskab til og erfaringer med, at en stor del af det pædagogiske arbejde foregår uden for institutionernes lokaler, på udearealet, i grønne omgivelser i lokalområdet og længere væk. Vi håber, at de studerende i løbet af deres uddannelse får lejlighed til på egen krop at opleve og reflektere over undervisning, der foregår i forskellige kontekster. Den undervisning og undervisningskontekst, studerende oplever på uddannelsen, kan, hvis den kobles reflekteret, være med til at forme praksis og praksisforståelse hos fremtidens pædagoger.

TEKSTBOKS 2. **Projekt Kom med ud og Center for Børn og Natur**

Projekt *Kom med Ud* er et af indtil videre seks projekter i Center for Børn og Natur, der alle er finansieret af Nordea-fonden. Centeret er et murstensløst samarbejde mellem Københavns Universitet, VIA University College, Syddansk Universitet, Danmarks Pædagogiske Universitet og Friluftsrådet, ligeledes støttet af Nordea-fonden.

Center for Børn og Natur er opstået i kølvandet på en stærk verdensomspændende debat, der fremfører, at børn særligt i moderne, vestlige kulturer kommer stadigt mindre i grønne omgivelser. Sigtet med Center for Børn og Natur er at understøtte, at danske børn kan komme mere udenfor i forskellige socialiseringsarenaer (familie, dagtilbud, skole, lokalområde mv.).

🔗 Center for Børn og Natur: www.centerforboernognatur.dk

PÆDAGOGUDDANNELSERNE OG PÆDAGOGISK PRAKSIS I GRØNNE OMGIVELSER

Pædagoger har traditionelt fundet store værdier i, at børn i daginstitutioner får mulighed for dagligt at være aktive og opholde sig udenfor, at de jævnligt kommer på tur, og at det har en positiv effekt på deres trivsel at være i grønne omgivelser. På baggrund af de seneste års forandring af pædagoguddannelse vurderer vi, at disse værdier er under pres på grund af de ændringer, pædagoguddannelsen har gennemgået de seneste år.

Vi undersøger og overvejer her, om pædagoguddannelserne uddanner pædagoger, så de er kompetente til at kunne videreføre og udvikle den nuværende pædagogiske praksis i grønne omgivelser, eller om der langsomt vil ske en udtynding af de kompetencer, idealer og værdier, der gennem mange årtier har fået mange danske pædagoger til at lægge det pædagogiske arbejde uden for institutionens fysiske rammer.

Ifølge erfarne pædagoger, der dagligt arbejder i grønne omgivelser, kan pædagogisk arbejde med alle Dagtilbudslovens mål og læreplanstemaer foregå såvel ude som inde. Vi mener derfor, at det er væsentligt, at pædagogstuderende oplever, at denne pædagogiske praksis så vidt muligt inddrages og afspejles i undervisningsformer, -indhold og -arenaer. Derigennem vil de kunne blive inspireret til at udvikle egen handlekompetence, både når de er i praktik, og når de ansættes efter endt uddannelse.

Restriktionerne i forbindelse med COVID-19 har betydet nye udfordringer, men også nye erfaringer for mange daginstitutioner – og studerende i praktik, fordi de i større omfang end ellers har skullet håndtere og organisere det pædagogiske arbejde på udearealer og på ture. *Se boks 4, side xx*

Ligeledes mener vi, at det er vigtigt, at de studerende i undervisningen får mulighed for at diskutere og reflektere over erfaringer, udfordringer og dilemmaer fra prak-

TEKSTBOKS 3. Grønne omgivelser og naturbegrebet i projekt *Kom med ud*

For at omfatte de mange meget forskelligartede typer af natur og grønne områder, som daginstitutioner kan have adgang til i det daglige, i ét enkelt begreb, har vi i denne og tidligere publikationer anvendt betegnelsen *grønne omgivelser*.

Andre forskningsarbejder har brugt begrebet *kvalitetsnatur* og gjort det målbart (bl.a. Mårtensson m.fl. 2009, Söderström m.fl. 2013, Giusti m.fl. 2014). Udtrykt med hverdagssprog refererer kvalitetsnatur til mindre kulturpåvirket natur med stor variation i oplevelses- og udfoldelsesmuligheder, og den kan findes på såvel daginstitutionernes egne arealer som lige uden for institutionerne, i nærområdet eller længere væk (Ejbye-Ernst m.fl. 2019, side 5, note 1).

Naturbegrebet er blevet fortolket på mange forskellige måder. I vores af kortlægning af danske daginstitutioners brug af naturen har vi forsøgt at holde definitionen simpel og i øvrigt sammenlignelig med andre danske undersøgelser (Andkjær, Høyer-Kruse & Arvidsen 2016). I forbindelse med projektets spørgeskemaundersøgelse anvendes følgende definition af natur: "Natur defineres i denne undersøgelse som relativt uberørte, grønne områder som strand, sø eller å, parker eller grønne områder i byen, skov eller krat, naturstier, eng, hede eller mark, samt f.eks. offentlige naturlegepladser."

Det er dog væsentligt at tage i betragtning, at man også kunne stille spørgsmålet: Kvalitetsnatur for hvem? Et barn på tre år kan let få en oplevelse af at blive væk i et buskads i en park eller at kunne gemme sig på et areal med højt græs. Børnehaver og vuggestuer behøver ikke nødvendigvis store uberørte naturskove, gamle overdrev eller vilde kyststrækninger for at lege med vennerne, gå på opdagelse, udfolde sig fysisk og kreativt og nyde og opleve naturen.

tikkens pædagogiske arbejde på udearealer og ture til grønne områder, men dette har ikke været en del af nærværende undersøgelse. *Se tekstboks 5 side xx*

SAMMENFATNING AF BAGGRUND FOR KOM MED UD I PÆDAGOGUDDANNELSEN

Danske pædagoger har traditionelt vægtet højt, at børn får mulighed for at være og lege i grønne omgivelser. Den praksis dokumenteres også af *Kom med ud*-projektets tidligere undersøgelser. For at understøtte og fortsat udvikle den pædagogiske praksis med vægt på udeliv og grønne omgivelser i daginstitutioner vil det være

frugtbart og ønskeligt, at undervisere på pædagoguddannelserne i højere grad inddrager eksempler på og udfordringer fra denne pædagogiske praksis, f.eks. ved at inddrage eksempler og problematikker fra studerendes praktikker.

Nærværende publikation vil undersøge, om og hvordan pædagoguddannelserne i undervisningspraksis giver studerende mulighed for at få kendskab til og reflektere over udendørs pædagogisk praksis i daginstitutioner. Endvidere vil der blive fremført argumenter for, at undervisningen inddrager muligheder for læringsmiljøer på udearealer, i grønne omgivelser eller andre steder i lokalområdet.

TEKSTBOKS 4. COVID-19 og mere udeliv i daginstitutionerne

Med udbruddet af COVID-19 og de deraf følgende restriktioner blev hverdagen drastisk ændret for de fleste daginstitutioner. Mange pædagoger er i langt højere grad end tidligere blevet udfordret til at finde ud af at tilrettelægge en hverdag, der skulle foregå udendørs og i mindre grupper. Det har givet udfordringer for mange, men også gode erfaringer og mere motivation til at lægge det pædagogiske arbejde udendørs. Mange har gjort gode erfaringer med mere tid til uforstyrrede lege og mere nærvær med mindre grupper af børn.

🔗 COVID-19 erfaringer: **Seks institutioner fortæller om deres erfaringer under COVID-19 i foråret 2020.**

TEKSTBOKS 5. Værdifulde praktikerfaringer

Mange studerende får værdifulde erfaringer gennem uddannelsens praktikker, fordi de særligt i daginstitutioner får mulighed for at opleve den daglige pædagogiske praksis, hvor der er en solid tradition for at se og udnytte de muligheder, der er i nærmiljøet og i de naturområder, som det er muligt at transportere sig ud til. Vi har ikke undersøgt praktikkens bidrag til de studerendes erfaring og læring i denne forbindelse, ligesom vi heller ikke har undersøgt, i hvilket omfang studerendes erfaringer med pædagogisk arbejde i grønne omgivelser efterfølgende inddrages i bearbejdelse af praktik og i undervisningssammenhænge.

Da vi ved, at mange daginstitutioner bruger udendørs områder aktivt, er det også sandsynligt, at det er netop der, praktikstuderende tilegner sig erfaringer med grønne omgivelser i pædagogisk praksis, og at dette er meget værdifuldt.

📷 Dramatiseret eventyrtælling med inddragelse af naturmaterialer som rekvisitter.

DEL 2. GRØNNE LÆRINGS- MILJØER I PÆDAGOG- UDDANNELSEN - FINDES DE?

Det overordnede spørgsmål, der søges svar på med denne publikation, er: Foregår der undervisning i grønne omgivelser på pædagoguddannelserne? Vi ønsker et indblik i, hvordan, hvornår og i hvilken grad landets pædagogstuderende præsenteres for og inspireres til pædagogisk arbejde i det fri, og ikke mindst om de selv får erfaring med undervisning i grønne omgivelser på pædagoguddannelserne. Derfor har vi udvalgt en eller flere respondenter på alle landets pædagoguddannelser. Det har hovedsagelig været undervisere i det valgfrie område *Natur og udeliv* på de uddannelsessteder, hvor dette valgmodul udbydes.

Vi har bedt den enkelte respondent indhente oplysninger fra kolleger på de øvrige valgmoduler samt på grundfaglighed og dagtilbudsspecialisering for at få så dækkende besvarelser som muligt. Vi har spurgt til praksis med at bruge udendørs læringsmiljøer i undervisningen i hhv. grundfagligheden, de valgfrie kompetenceområder og dagtilbudsspecialiseringen.

Det har dog ikke været muligt for alle respondenter at indsamle erfaring med undervisning i grønne omgivelser fra grundfaglighed, dagtilbudsspecialisering og valgmoduler på deres uddannelsessteder.³ Tilbagemeldingerne fra tyve respondenter fra uddannelserne skal derfor ses som tendenser på den eksisterende uddannelsespraksis og udgør ikke en udtømmende beskrivelse af, hvad der konkret foregår på landets pædagoguddannelser. I nedenstående opsamling er kun medtaget de udsagn, der beretter om undervisning, hvor grønne omgivelser i større eller mindre grad gøres til læringsmiljø i undervisningen.

PÆDAGOGUDDANNELSERNES UDENDØRSAREALER OG ADGANG TIL GRØNNE OMRÅDER

Det er tydeligt i tilbagemeldingerne fra respondenterne på pædagoguddannelserne, at de fleste campusser er beliggende centralt placeret i tæt bebyggede områder, hvor der kun i ringe grad er direkte adgang til varierede

grønne områder. Det kan skyldes, at der ikke er muligheder i nærheden af betydning, eller at der er særlige omstændigheder, der opleves som begrænsende for anvendelse af og udfoldelse på de grønne områder, f. eks. kantine- og rygearealer, trængsel og forstyrrelser på offentlige arealer (eksempelvis København, Viborg, Aarhus, Slagelse og Randers).

På enkelte uddannelser er der i forbindelse med nybyggeri blevet skabt rige muligheder for at anvende grønne områder i undervisningen i direkte forbindelse med uddannelsens egne arealer (Aabenraa og Thisted), eller campus er beliggende i umiddelbar nærhed af varierede, grønne områder (Hillerød). *Se tekstboks 6 side xx*

Der er en stor variation i, hvilke grønne omgivelser uddannelserne har direkte adgang til eller mulighed for at transportere sig til, men i de fleste tilfælde kræver det ekstra planlægning og organisering, hvis undervisningen skal forlægges til andre steder. Det kan være en barriere for at udvikle nye undervisningsformer.

GRUNDFAGLIGHEDEN

Mange pædagoguddannelser har en lang tradition for at lave særlige arrangementer for nye studerende ved studiestart. På nogle uddannelser foregår sådanne arrangementer altid uden for uddannelsens fysiske rammer. Det kan være i form af lejrture, temadage med fokus på lege, spil, bål, mad og andre aktiviteter, der ofte foregår udendørs, og som nogle steder organiseres af ældre studerende.

Når det handler om at give pædagogisk arbejde i grønne omgivelser opmærksomhed og plads i grundfagligheden, er det i høj grad et spørgsmål om organisering og antallet af undervisere på den enkelte uddannelse. På de mindre uddannelsessteder er de fleste undervisere i de valgfrie områder i større eller mindre grad også knyttet til undervisningen på grundfagligheden, og studerende kan derfor møde undervisere med forskellige fagligheder funderet i mindst et, ofte flere af de valgfrie moduler, heriblandt undervisere, som har erfaring med at forlægge undervisning til udendørs områder.

³ De særlige restriktioner og begrænsninger under COVID-19 vanskeliggjorde både aktuelle undervisningsaktiviteter på uddannelserne, kommunikationen mellem kollegaer og dermed også tilbagemeldinger fra respondenter til os.

TEKSTBOKS 6. Visioner om praksisorienteret undervisning

I Thisted har man en vision og gør en særlig indsats, som retter sig mod at profilere sig som et uddannelsessted med fokus på natur og kultur:

Med udgangspunkt i vores eksisterende fysiske rammer samt erfaringer fra undervisere og studerendes praksis og undervisningsforløb er det nødvendigt at skabe grobund for et større fokus på udendørs undervisning og læringsmiljø. Vores intention er derfor, at undervisere og studerende skal kunne være nyskabende og nytænkende i forhold til dette udendørs læringsmiljø.

Vi har netop fået bevilliget midler til etablering af et større udendørs undervisningslokale i form af et stort bålhus som base. Lokallet vil blive indrettet, så der både er mulighed for aktivitet og praksisorienteret undervisning med bål, madlavning og forskellige værkstedsaktiviteter, men også med mulighed for mere stillesiddende og teoretisk undervisning med borde/bænke, projektor og whiteboard. Udenfor bålhuset etableres en større bålplads med mulighed for undervisning og aktivitet.

TEKSTBOKS 7. Grundfagligheden: eksempler på undervisning med inddragelse af grønne omgivelser

- Alle studerende deltager i forløb med indsamling af smådyr på campus, vandretur med fortællinger, spiselige planter, træer, rådyr og hellig kilde, samt leg og arbejde med kategoriseringer (tidlig matematik). (Kolding)
- Alle studerende deltager i en naturuge (20 lektioner) i samarbejde med Aqua Naturfagscenter. Der gøres praktiske erfaringer med bål, bålgrej, redskaber, dissektion og bålmad og overvejelser om naturformidling. Begrundelsen er, at mange af de studerende har få og fattige erfaringer med at være i og gebærde sig i naturen. (Ikast)
- Alle studerende deltager i et 4-ugers-projekt i samarbejde med kulturinstitutioner og daginstitutioner om forskellige temaer, f.eks. børns yndlingslegesteder, fiskeri, vejrstationer. (Esbjerg)
- Alle studerende har ca. 15 timer i grønne omgivelser og 30 timer museumsundervisning, delvis i det fri. Har afprøvet anden undervisning i uderummet, eksempelvis kommunikation og samarbejdsøvelser på 1. semester, men er udfordret af at have uderumsfaciliteter tæt på rygeområde og kantinebygninger. (Slagelse)
- Alle studerende får 18 lektioner under temaet *Ind i pædagogikken – ude i naturen*. (Odense/Svendborg)
- Nogle studerende på en årgang får nogle få timer med fokus på natur, andre får noget andet. (Holstebro)
- Samlet set 30 lektioner i grønne områder for alle studerende på grundfaglighed og første specialiseringsmodul. (Nykøbing Falster)
- Alle studerende på 1. årgang deltager i workshops som f.eks. insekthotel, mad fra lærer- og pædagoguddannelsens køkkenhave, idrætsuger på uddannelsens grønne arealer. (Aalborg)
- Alle studerende er ude i lektioner, der handler om natur og udeliv, samt i introduktionen, hvor studerende fra valgområdet *Natur og udeliv* står for aktiviteter med de nye studerende; lege og aktiviteter i skoven, navnelege, gåture, madlavning. (Bornholm)
- På første studieår fordeles studerende på fire workshops. En fjerdedel får to dage med tegneøvelser på campusområdet under temaet *Pædagogiske miljøer og aktiviteter* samt i værkstedet *På spor af kunst og ord*, hvor byens grønne områder benyttes et par gange. (Roskilde)
- Grønne omgivelser bruges til sociale undervisningsarrangementer og ryste-sammen-ture. (Thisted)
- En fjerdedel af alle studerende oplever undervisning, der foregår i skov og bynatur fordelt på 2-4 dage. (Aarhus)
- Halvdelen af de studerende på en årgang får nogle få timer i naturen. (Holstebro)

På de store uddannelsessteder er de mange studerende fordelt på hold, som kan være tilknyttet selvstændige underviserteams. Organisering i mere eller mindre faste teams kan betyde, at det er forskelligt og mere eller mindre tilfældigt, om et hold af studerende stifter bekendtskab med undervisere, der prioriterer undervisning og aspekter af pædagogisk arbejde i uderummet. Det er i høj grad afhængigt af den enkelte undervisers praksis- og undervisningserfaring, faglige profil og interesser.

Der er således stor forskel på, hvad de studerende bliver præsenteret for i grundfagligheden, af hvem, og i hvilken grad der lægges vægt på at inspirere studerende ved at bruge de grønne omgivelser som ramme for udeliv, undervisning og læring. *Se tekstboks 7 side xx*

DAGTILBUDSPÆDAGOGIK

Da det er dagtilbudsspecialiseringen, der er i fokus i projekt *Kom med ud*, er det naturligvis interessant at se, hvordan det forholder sig med den praktiske inddragelse af grønne områder i undervisningen. De studerende, der ønsker at arbejde i daginstitutioner, vælger almindeligvis denne specialisering. Spørgsmålet er, om de i undervisningen får praktisk-kropslige erfaringer med at afprøve og koble teori med pædagogisk arbejde og relatere det til håndtering af udendørs aktiviteter, konflikter og dilemmaer.

I projekt *Kom med ud* (Ejbye-Ernst m.fl. 2019, Lassen m.fl. 2019) har vi dokumenteret, at grønne omgivelser såsom daginstitutionens udeareal, nærmiljøet og naturområder udgør en vigtig arena for samvær, udvikling, leg og læring i den pædagogiske hverdag. Det vil sige, at det daglige pædagogiske arbejde med at skabe rammer for og plads til både trivsel, leg og mere eller mindre styrede aktiviteter for en stor del foregår i uderummet.

Svarene fra vores respondenter viser, at det ligesom i grundfagligheden også i specialiseringen i dagtilbudspædagogik er et gennemgående træk, at det ofte er vilkårligt og tilfældigt, hvor meget tid der prioriteres at bruge på udendørs undervisning. Initiativer er oftest båret af enkelte undervisere med særlig interesse for eller viden om værdien af at henlægge dele af undervisningen og følgelig pædagogisk arbejde til grønne omgivelser. Det kan komme til udtryk ved, at der overhovedet

lægges vægt på at tænke undervisning og fokus på fagligt indhold i pædagogisk arbejde ud af undervisningslokalerne og ud i de grønne omgivelser. *Se tekstboks 8 side xx*

PÆDAGOGUDDANNELSENS VALGFRIE KOMPETENCEOMRÅDER

I samarbejdet med de erfarne fyrtårnsinstitutioner i projekt *Kom med ud* har vi gentagne gange mødt pædagoger og ledere, der fremhæver, at der ikke er noget til hinder for at arbejde med alle aspekter af den styrkede læreplan og de seks læreplanstemaer, selvom hovedparten af dagligdagen foregår udenfor, hvad enten det er på institutionens egne udearealer, i nærområdet eller ude i naturen.

I pædagoguddannelsen sigter alle valgfrie områder mod, at den studerende udvikler handlekompetence til at kunne deltage i udviklingsprocesser og at lede og understøtte pædagogiske processer. Vi ser handleperspektivet som både mål og forudsætning i såvel den daglige undervisning som i valgområdernes arbejdsformer. Derfor har vi valgt at undersøge, om og hvordan de valgfrie områder på forskellig vis inddrager natur og udearealer som undervisnings- og læringsarenaer.

Respondenter fra pædagoguddannelserne har i det omfang, det har været muligt, indsamlet oplysninger om praksis i hver enkelt uddannelses valgfrie moduler. Som det fremgår af eksemplerne i tekstboks 9, er det *Natur og udeliv* og i nogen grad *Sundhedsfremme og bevægelse*, der bruger grønne omgivelser som eksemplariske undervisningsarenaer. *Se tekstboks 9 side xx*

FORDELING AF STUDERENDE PÅ DE VALGFRIE KOMPETENCEOMRÅDER

Pædagoger inden for hele det pædagogiske arbejdsområde må kunne forventes at inddrage grønne omgivelser og arbejde udendørs med henblik på at skabe grundlag for trivsel og udvikling for alle brugergrupper. Derfor er det også relevant at se på, hvordan de studerende fordele sig på de valgfrie områder.

TEKSTBOKS 8. Dagtilbudsspecialisering: Eksempler på undervisning i grønne omgivelser

- Focus på science og matematisk opmærksomhed, 10 timer, hvoraf ca. halvdelen foregår udendørs. (Esbjerg)
- Samlet set 30 lektioner i grønne områder for alle studerende på grundfaglighed og første specialiseringsmodul. (Nykøbing Falster)
- To undervisningsdage med fokus på leg og læring i naturen, og små undervisningsforløb afprøves om muligt med børn fra lokal skole. (Hjørring)
- Alle tre specialiseringer har en uges tema med natur og udeliv med undervisning en halv til en hel dag med aktiviteter, der understøtter temaer. Indhold i dagtilbudspædagogik og skole-fritidspædagogik med fokus på matematisk opmærksomhed og sciencepædagogik, (samt udeskole i skole-fritid), social-specialpædagogik på heldagstur i skoven. (Roskilde)
- Alle hold får 12 lektioner med fokus på science i og med naturen, og der inddrages aspekter af sundhedsfremme og bevægelse. (Odense/Svendborg)
- Der er lidt om natur og udeliv, men kun ganske få timer (4 lektioner). De studerende er ikke vant til at færdes i naturen, og de skal gøres trygge ved at turde at eksperimentere og tage børnene med ud. (Holstebro)
- Der er undervisere, som en gang imellem bruger natur og grønne områder til at "krydre" deres traditionelle undervisning ift. små ekskursioner og gåture i lokalområdet. (Thisted)
- Der er sjældent fokus på natur og grønne omgivelser. Det er lidt tilfældigt og afhængigt af bemanningen. (Viborg)
- Ofte er det kun undervisere fra natur og udeliv, der inddrager grønne områder i undervisningen. (Aalborg)
- Der er fællesundervisning for alle specialiseringer og en vis mængde undervisning kun for dagtilbudsspecialisering. 10-30 procent af undervisningen foregår udendørs. (Bornholm)
- Fokus er afhængigt af underviserteamets sammensætning. Ét af de fire teams har i kraft af interesserede undervisere fokus på udeundervisning i 2-4 dage. (Aarhus)
- Samarbejdsrelationer med Aqua Naturfagscenter, der kan styrke og udvikle uddannelse og praksis omkring naturfagsformidling i en tværprofessionel tilgang på dagtilbuds- og skole/fritidsområdet. (Ikast)
- Alle tre specialiseringer tilbydes undervisning i grønne omgivelser, f. eks. livet på havet, lejrliv og bålmad, samt planlægning af Åben skole-forløb. (Kolding)

Ifølge en opgørelse fra Censorformandskabet for Pædagoguddannelserne (2020) har næsten en femtedel af landets pædagogstuderende valgt *Natur og udeliv*, mens en tredjedel vælger *Sundhedsfremme og bevægelse*, hvor de studerende kun i varierende grad i stifter bekendtskab med praksis i naturen og på udearealer i undervisningen. De resterende valgfrie moduler praktiserer ikke undervisning i grønne omgivelser i nævneværdig grad. Det betyder, at omkring halvdelen af en årgang af studerende kun mere eller mindre sporadisk gennem undervisning på grundfaglighed og specialise-

ring får mulighed for praktisk erfaring med at se muligheder for at skabe og forholde sig reflekterende til udendørs læringsmiljøer.

På et hold med *Natur og udeliv* som valgfrit område kan det være omkring halvdelen af de studerende, som har valgt dagtilbudsspecialisering⁴. Baseret på en sådan fordeling vil gennemsnitligt set kun omkring hver tiende nyuddannede pædagog, der bliver ansat i en daginstitution, have nogenlunde solid erfaring med udeliv og grønne omgivelser. *Se tabel 1 side xx*

⁴ Fordelingen er baseret på erfaringer fra Pædagoguddannelsen Aarhus.

TEKSTBOKS 9. De valgfrie kompetenceområder (forsættes side 20-21)

NATUR OG UDELIV

Det ligger helt naturligt i beskrivelsen af og målsætningen for kompetenceområdet *Natur og udeliv*, at natur og grønne omgivelser er selve omdrejningspunktet og den grundlæggende værdi i både undervisningens indhold, valg af steder, opbygning af netværk med fagfolk og kulturinstitutioner og den praksistilgang, som de studerende inspireres til at tage med sig derfra. Langt over halvdelen af undervisningstiden foregår i naturen og grønne områder alt afhængig af, hvad der er inden for rækkevidde. Valgområdet *Natur og udeliv* og afledte tilbud udbydes med få undtagelser (nogle af de mindre udbudssteder) på alle pædagoguddannelserne.

Eksempler på undervisningsindhold og brug af grønne omgivelser

- Flere faste undervisningsaktiviteter: bålmad på stranden, fra levende ørred til frokost med disektion og undersøgelse, tov- og rebaktiviteter, spiselige planter, svedehytte, nordisk friluftsliv med en-to overnatninger afhængigt af årstid, vandre-, sejljolle- eller kanotur, overnatning i telt/shelter og madlavning på bål. (Kolding)
- Tredages overnatningstur i shelters, Vadehavet som tema med undervisning ved Kammerlusen, vild mad og udekøkken, miljøproblematikker og marint affald på stranden. (Esbjerg)
- Næsten al undervisning foregår forskellige steder ude i naturen, ved bålhytter, økobaser eller naturlegepladser, herunder besøg i institutioner og lokale kulturinstitutioner, der bruger naturen målrettet i det pædagogiske arbejde. Studerende står for aktiviteter i introugen for nye studerende. (Bornholm)
- Pædagogiske haver på campus. Udviklet i samarbejde med studerende. Grøntsager, plantevækst, redekasser m.m. skaber en mangfoldighed af liv med insekter, som undersøges af de studerende. Desuden komposteringsanlæg og bålhytte. Hvert hold har deres egen haveafdeling i løbet af valgmodulerne, hvor der kobles til globale miljøudfordringer, og aktiviteterne anvendes som eksempler på bæredygtighed i det nære grønne miljø i hverdagen. (Holstebro)
- En stor del af undervisningstiden foregår i naturen, i byens grønne omgivelser, lokale foreninger og kulturinstitutioner. Fokus på bl.a. smådyr, bål, vild mad og kultur- og landskabshistorie. Campus placeret midt i byen. Tæt samarbejde med den lokale, velbesøgte naturskole om brug af faciliteter. (Randers)
- To tredjedele af undervisningen foregår i byens grønne områder, i skov og ved strand. Et overordnet tema er at undersøge et sted og dets muligheder for leg, fortælling, naturundersøgelser og viden om naturen samt kreativt arbejde med naturmaterialer. En fast aktivitet er en tredages lejrur, hvor de studerende i mindre grupper selv har ansvar for at vælge sted og planlægge og organisere mad, grej og aktiviteter. (Aarhus)
- Generelt ude rigtig meget og arbejder med basisfriluftliv, undersøgelser i naturen (sciencedidaktik), natursyn og indretning af udendørs læringsmiljøer. Ekskursioner, ture i kajak og på gåben sammen med Sundhedsfremme og bevægelse. (Ikast)
- Mere end halvdelen af undervisningstiden er placeret udenfor, i skov og ved strand fra vestkyst til østkyst. (Hjørring)
- Mere end halvdelen af tiden ude i første valgmodul og ca. en tredjedel i andet modul. (Jelling)
- Omkring 70-80 % af undervisningen foregår uden for campus og i naturen. (Aalborg)
- Heldagsundervisning, 2-3 dage om ugen, friluftsture med overnatning, størstedelen af undervisningen foregår væk fra campus, da der ikke er gode faciliteter i nærheden af campus – kun en plæne, hvor man ikke må gøre noget. (Viborg)

- To undervisere arbejder med at udvikle Natur og udeliv, som kommer til at have fokus på naturoplevelser, naturformidling, udeliv og outdoorpædagogik. Modulet har ikke tidligere været udbudt eller afviklet i Thisted, men er planlagt til at starte i foråret 2021.

TEKSTBOKS 9. De valgfrie kompetenceområder (fortsat fra side 19)

SUNDHEDSFREMME OG BEVÆGELSE

I *Sundhedsfremme og bevægelse* gøres der i varierende grad brug af grønne omgivelser. Det er i høj grad afhængig af den enkelte underviser/underviserteamet og nærområdets muligheder, hvilken faglig tilgang der lægges vægt på i undervisningen, og i hvor høj grad det prioriteres at henlægge undervisningsaktiviteter til grønne områder. På enkelte uddannelsessteder foregår undervisningen i overvejende grad inden døre.

Eksempler på undervisning med inddragelse af grønne omgivelser:

- Har mangeårig tradition for at bruge omkringliggende muligheder og rammer. Mange undervisningsaktiviteter i naturen, hvor ekskursioner som friluftsture med overnatning, kanoaktiviteter og surfing er populære blandt de studerende. (Thisted)
- Efter ønske fra de studerende er der etableret en "hybrid", som hedder Bevægelse og sundhed, men indeholder ca. 50 procent Natur og udeliv. (Svendborg)
- Uderummet benyttes, når det giver mening for de emner, der arbejdes med, herunder indgår fast et forløb, der lægger op til adventure race. Andre eksempler kan være skov- og strandaktiviteter med disc-golf og kajak, SUP-aktiviteter, vinterbadning, mountainbiking og cykelleg. (Aarhus)
- Grønne områder bruges i stor udstrækning til bevægelsesaktiviteter; cykling, løb, geocaching, mountainbiking, ridning og kano/sheltertur med fokus på bevægelse i naturen. (Aalborg)
- Erfaring med at inddrage grønne omgivelser, fx ekskursioner, ture i kajak og på gåben sammen med Natur og udeliv. (Ikast)
- Det overordnede tema er friluftsliv. Overnatningstur og ellers undervisning i uderummet, når det giver mening ift. de emner, der arbejdes med. (Odense/Svendborg)
- Der er lidt udeliv, men ikke meget, f.eks. adventure race, mindfulness og naturterapi. (Holstebro)
- Yoga på græsplæne, meditation på græsareal nær krat og mindful walking i skov. (*Ro, berøring og mindfulness* – Roskilde)
- Undervisning kun lejlighedsvis i grønne områder. (*Ro, berøring og mindfulness* – Nykøbing Falster)
- Det er begrænset, hvor meget de kommer ud, 1-2 gange pr. modul, fokus på naturfitness, risikofyldt leg eller naturen som bevægelsesrum. (Viborg)
- Kommer kun sjældent og sporadisk udenfor. (Vordingborg)
- Udearealer bruges bl.a. til mountainbiking, ridning og kano/sheltertur (Hjørring)

KREATIVE UDTRYKSFORMER

I *Kreative udtryksformer* bruger nogle undervisere naturen eller grønne områder i nærheden af campus til enkelte undervisningsaktiviteter, f.eks. med fokus på tegning, maleri, landart eller andre kreative aktiviteter med naturmaterialer.

Eksempler på undervisning med inddragelse af grønne omgivelser:

- Tegneøvelser, opmærksomhedsøvelser med særligt fokus på sanserfaringer, landart og udesidning i skoven, registrering af bevægelse i det lokale område og brug af bynatur, hvor by, land og vand mødes. Landart og udesidning i skoven. (Billedarbejde og visuel kultur – Roskilde)

- Værksted, som inddrager grønne områder som tema til inspiration og æstetisk virksomhed; tegning, maleri eller leg. Musik og drama bruger ikke grønne områder. (Aalborg)
- Af og til inddrages naturmaterialer til kreative produktioner, og der arbejdes med landart. (Aarhus)
- De studerende har forberedt kreative udeaktiviteter og bidraget til lejrhyggen på natur- og udelivsholdets bivuktur. (Bornholm)

TEKSTBOKS 9. De valgfrie kompetenceområder (fortsat fra side 19)

MEDIER OG DIGITAL KULTUR

På enkelte uddannelser bruges uderummet lejlighedsvis i *Medier og digital kultur* til afprøvning af f.eks. apps, geocaching og spil, der kan gennemføres udendørs, men det er ikke en udbredt praksis.

Eksempel på undervisning med inddragelse af grønne omgivelser:

- Bruger af og til uderummet til aktiviteter med geocaching, forskellige apps og spil, samt videoproduktion (Aarhus)
- Visionen er ikke som sådan udelukkende at benytte grønne omgivelser mere, men i høj grad at kvalificere det pædagogiske potentiale ved brug af de grønne områder. En mere innovativ, refleksiv og eksperimenterende tilgang som en del af de studerendes arbejde med udvikling af pædagogiske miljøer. (Aalborg)

KULTUR OG INTERKULTURALITET

Kompetenceområdet *Kultur og interkulturalitet* udbydes ikke på mange uddannelser, og grønne omgivelser fylder ikke meget som arena for arbejdet i den praksis og fortolkning, der udfoldes.

Eksempler på undervisning med inddragelse af grønne omgivelser:

- De studerende er på feltarbejde, så der er de jo i hvert fald ude af huset. Feltarbejde på værtshuse, hos DSB og i kulturcentre. Fokus på stedbaseret læring samt hvad stedet inspirerer til. (Holstebro)
- Undervisningen henlægges til lokaler i en såkaldt ghetto, hvor de studerende får kendskab til lokale projekter og selv skal være opsøgende i lokalområdet for at få et indblik i, hvad borgerne synes kunne være relevant at udvikle. (Aarhus)

SOCIAL INNOVATION OG ENTREPRENØRSKAB OG KULTURPROJEKTER OG KULTURELT IVÆRKSÆTTERI:

Fra de uddannelser, hvor disse to valgområder udbydes, er der kun givet et enkelt eksempel på, at undervisningen henlægges til omgivelser, der i overvejende grad kan beskrives som grønne.

Eksempel på undervisning med inddragelse af grønne omgivelser:

- De to valgmoduler er slået sammen og holder til i og omkring en container på det gamle godsbanearreal i den indre by. Nye hold får til opgave at omorganisere og indrette containeren som opholds- og værkstedsrum og nytænke arealet uden for containeren, hvor der er planter, vandhul, terrasse m.m. Endvidere udvikler de ideer til samarbejde med en daginstitution i nærheden, og af og til med andre projekter i nabolaget. (Aarhus)
- I forbindelse med feltarbejde er de ude af huset, f.eks. på værtshuse, hos DSB, kulturcentre. Stedbaseret læring og hvad inspirerer stederne til. (Viborg)

SAMMENFATNING AF GRØNNE LÆRINGSMILJØER I PÆDAGOGUDDANNELSEN

Samlet set tegner der sig et billede af pædagoguddannelserne, hvor det overordnet set primært er de studerende, der vælger *Natur og udeliv* og i nogen grad *Sundhedsfremme og bevægelse*, som gennem undervisningen får solide erfaringer med og inspiration til at henlægge pædagogiske aktiviteter og samvær til grønne omgivelser.

Resten af pædagoguddannelsernes studerende erfarer ikke nødvendigvis en undervisningspraksis, der stiller skarpt på at bruge udendørs faciliteter og naturen som rum for undervisning, samvær og aktiviteter. I bedste fald får de varieret undervisning i grønne omgivelser i form af temauger og workshops i såvel grundfaglighed og specialisering som i andre valgfrie områder end *Natur og udeliv*. I værste fald oplever nogle studerende slet ikke at komme ud.

Der er flere faktorer, der er afgørende for, om der er fokus på at inddrage og bruge grønne områder som inspiration i undervisningen i grundfagligheden. Det handler bl.a. om, hvorvidt der er let adgang til egnede grønne områder, om har underviserne særlige interesser for f. eks. natur, meditation eller bevægelse, om de har erfaring med og lyst til at henlægge undervisningen til uderummet, og om sammensætningen af underviserteams. På baggrund af informationer fra de respondenter, der har deltaget i undersøgelsen, er der ingen uddannelsessteder, der har det som en formuleret prioritering, at grønne omgivelser skal inddrages som læringsmiljø i undervisningen.

TABEL 1. Fordeling af pædagogstuderende på de syv valgfrie områder i hhv. 2018-2019 og 2019-2020 ifølge Censorformandskabet for Pædagoguddannelserne.

VALGFRIT OMRÅDE	2019	%	2020	%
Sundhedsfremme og bevægelse	977	36,4	1095	36,7
Natur og udeliv	503	18,7	592	19,9
Kreative udtryksformer	414	15,4	578	19,4
Kulturprojekter og kulturelt iværksætteri	218	8,1	235	7,8
Social innovation og entreprenørskab	302	11,2	197	6,6
Medier og digital kultur	201	7,5	191	6,4
Kulturmøde og interkulturalitet	72	2,7	93	3,1
I alt	2687		2981	

🔗 Links til beretninger fra censorformandskabet for pædagoguddannelsen fra 2019 og 2020

<http://www.paedagogcensor.dk/attachments/article/109/A%CC%8Arsberetning%202018-2019.pdf>

http://www.paedagogcensor.dk/attachments/article/114/%C3%85rsberetning%20P%C3%86D%202019_2020.pdf

📷 Konstruktionsopgave – deltagerne skal bidrage med og forklare egne ideer og teknikker, og de skal lytte og samarbejde, så alle er med i arbejdet.

DEL 3. PÆDAGOGUDDANNEL- SENS UDVIKLING SET I ET GRØNT LÆRINGS- PERSPEKTIV

Pædagoguddannelsen har gennemgået mange forandringer i løbet af de seneste omtrent 30 år. Uddannelsesstrukturen er ændret fra semestre til moduler, og fag er ændret til kompetenceområder med mange brede kompetencemål. Uddannelsen er gennem årene blevet udsat for årlige nedskæringer af taxametermidler og dermed timetal. Som følge heraf er der tendenser til, at de studerende organiseres i store hold, som gør det sværere at flytte og organisere undervisning uden for undervisningslokaler og auditorier.

Uddannelsesstederne har mange steder ændret status fra at være lokale, mindre seminarier til at være en del af store, nyopførte campusser på centralt beliggende, tætbebyggede områder i større byer. Det har blandt andet betydet, at der er blevet længere til varierede grønne områder, hvilket er endnu en hindring for at indtage omgivelserne som undervisningsrum.

De mange ændringer gennem årene har nok haft til hensigt at udvikle og modernisere pædagoguddannelsen og fremtidens pædagogiske arbejde, men de strukturelle og indholdsmæssige ændringer kan have utilsigtede konsekvenser for de studerendes læringsudbytte og praksis som kommende pædagoger.

Alle pædagoguddannelser har været underlagt de samme bekendtgørelser og forandringer, men der er en vis variation i, hvordan de enkelte uddannelsers studieordninger gennem tiden har været tilrettelagt på professionshøjskolerne, hvad angår f.eks. placering af nogle fag og moduler. Nedenstående eksempler på ændringer i uddannelsesbilledet er hovedsagligt baseret på det tidligere Jydsk Pædagog-Seminarium og Pædagoguddannelsen Aarhus.

PÆDAGOGUDDANNELSEN 1992

I pædagoguddannelsen fra 1992⁵ indgik faglige fordybelser inden for seks forskellige fag (naturfag, værkstedsfag, bevægelsesfag, drama, musik og dansk). Kultur- og

aktivitetsfagene var vægtet højt i uddannelsen. I den daværende uddannelse fik alle studerende undervisning i alle fagene i uddannelsen i et omfang på 20-30 timer på uddannelsens første år. Herefter valgte de studerende et fordybelsesfag, som de i to-tre semestre fordybede sig igennem resten af uddannelsen med en afsluttende eksamen i sidste semester. I løbet af det første studieår stiftede alle studerende bekendtskab med fordybelsesfagernes forskellige aktiviteter og arbejdsformer. Mange af disse aktiviteter foregik ofte udenfor på de daværende seminariers grønne arealer eller nærliggende naturområder. Fra 1992 og frem til 2007 fik alle studerende således inspiration til at lægge pædagogisk arbejde i grønne områder; særligt i naturfag, værkstedsfag og bevægelsesfag var der mange steder en praksis, der vægtede at lægge undervisningen uden for faglokaler, i grønne områder, på ture og ved udendørs værkstedsfaciliteter.

Med inspiration fra kultur- og aktivitetsfag både på 1. semester og i 2-3 faglige fordybelser, der vekslede med praktikker og anden undervisning, var der også rig lejlighed til at afprøve elementer af aspekter af alle kultur- og aktivitetsfag i alle uddannelsens tre praktikker.

PÆDAGOGUDDANNELSEN 2007

I 2007⁶ blev pædagoguddannelsen ændret, således at de seks faglige fordybelser (kultur- og aktivitetsfagene) blev samlet i tre såkaldte linjefag, VNT (værksted, natur og teknik), UMD (udtryk, musik og drama) og SKB (sundhed, krop og bevægelse). Linjefagene blev typisk placeret på første, fjerde og femte semester med eksamen i syvende semester efter den sidste praktik, og blev vægtet med 30 ECTS-point. Det var ikke nødvendigvis praksis, at de studerende fik lejlighed til at arbejde med elementer af linjefagene forud for eller i forbindelse med præsentation og valg af linjefagene.

Sammenlignet med tidligere blev der samlet set tilført færre ressourcer til valgfagene, end der tidligere blev tilført de faglige fordybelser i kultur- og aktivitetsfagene.

⁵ <https://www.retsinformation.dk/eli/ft/199022K00155>

⁶ <https://www.retsinformation.dk/eli/ft/2007/220>

Gennem arbejdet i pædagoguddannelsens censorformandskab og fra kontakt til fagundervisere i hele landet ved vi, at det var en udbredt opfattelse, at omlægningen til de tre linjefag betød, at pædagogstuderende skulle arbejde med større og bredere fagområder, og at det inden for de enkelte linjefag på nogle uddannelser betød en intern strid mellem de gamle fagligheder om tid og plads og om deres foretrukne undervisningsformer og -steder.

Set i lyset af det overordnede tema i denne publikation – undervisning i grønne omgivelser – var en af konsekvenserne for studerende, der er uddannet efter 2007, at de i praksis har oplevet mindre undervisning tilrettelagt uden for seminariernes matrikler, i naturområder, på heldagsture og overnatningsture over flere dage, end færdiguddannede pædagoger, der er uddannet før 2007.

PÆDAGOGUDDANNELSEN 2014

I 2014⁷ blev pædagoguddannelsen igen ændret, så de studerende nu skal vælge ét af syv valgfrie områder, der tilbyder såvel traditionelle som nye pædagogiske kompetenceområder⁸. Et valgfrit område består almindeligvis af to moduler á seks uger, der sammenlagt vægtes med 20 ECTS, hvor de faglige fordybelser tidligere blev vægtet med 30 ECTS. Konsekvensen er ligesom i 2007 endnu en reduktion i tildelte ressourcer.

Modulerne er nu typisk placeret på studiets femte og sjette semester, hvilket sammenlignet med tidligere er meget sent i uddannelsen. Det er specielt problematisk, når det handler om at afprøve og opøve sit særlige kompetenceområde. Som tidligere nævnt er det afhængigt af lokale traditioner eller prioriteringer og den enkelte undervisers prioriteringer og viden, om studerende får lejlighed til at stifte bekendtskab med aspekter af et eller flere af de valgfrie områder i løbet af grundfagligheden og dagtilbudsspecialiseringen, inden de skal vælge deres valgfrie område. Ellers stifter de stude-

rende først bekendtskab med de valgfrie områder gennem en introduktion i løbet af fjerde semester. Det sker ofte i form af skriftlige oplæg, valgkataloger eventuelt suppleret af oplæg for en hel årgang og måske i sjældne tilfælde som præsentationer, der har karakter af workshops eller spørgetime.

I lighed med den forrige ændring af pædagoguddannelsen er ressourcerne til undervisning i de praktisk-æstetiske områder endnu engang reduceret, idet undervisningen kun er tildelt to moduler af hver seks ugers varighed, hvor det andet modul tillige skal rette sig mod den prøve, der afslutter modulet. Hertil kommer, at særligt nogle af de valgfrie områder skal dække en enormt bred faglighed, som det er svært at nå at tilgodese.

Den prøve, der afslutter det valgfrie område, har også ændret karakter. Tidligere indgik der en selvstændig produktions- og demonstrationsdel forud for selve den mundtlige prøve, hvor de studerende skulle præsentere og demonstrere relevant viden og færdigheder. Denne del er nu erstattet af ti minutters digital dokumentation af relevant viden og færdigheder i forbindelse med en pædagogisk aktivitet, som kan præsenteres i form af video, billeder, modeller m.m. Dette opleves af nogle undervisere og studerende som en nedgradering af betydningen af de studerendes praktisk-færdighedsmæssige kompetencer.

At der findes syv meget forskellige valgfrie kompetenceområder med meget forskelligt indhold og forskellig undervisningspraksis, hvor kun *Natur og udeliv* og til dels *Sundhedsfremme og bevægelse* opsøger og bruger grønne omgivelser som læringsrum, har den konsekvens, at færre studerende som en del af en given uddannelsespraksis udfordres til at reflektere over en pædagogisk hverdag i grønne områder.

⁷ <https://www.retsinformation.dk/eli/Ita/2015/824>, i 2017 erstattet af <https://www.retsinformation.dk/eli/Ita/2017/354>

⁸ 1. Kreative udtryksformer, 2. Natur og udeliv, 3. Sundhedsfremme og bevægelse, 4. Medier og digital kultur, 5. Kulturprojekter og kulturelt iværksætter, 6. Social innovation og entreprenørskab, 7. Kulturmøde og interkulturalitet.

SAMMENFATNING AF PÆDAGOGUDDANNELSENS UDVIKLING OG FORANDRING

Som det fremgår af dette lille historiske tilbageblik, er det blevet tydeligt, at der er sket store forandringer og forringelser i studerendes mulighed for at få erfaring med pædagogisk arbejde i grønne omgivelser. For det første er det ikke alle studerende, der stifter bekendtskab med de æstetisk-praktiske kompetenceområder før fjerde semester, hvor de skal vælge ét valgfrit område. For det andet er der nu sket en yderligere reduktion af de ressourcer, der tilføres valgområderne, så de studerende nu kun får lejlighed til i to korte og intense moduler å seks uger at arbejde med det kompetenceområde, de har valgt. Endelig er de valgfrie moduler placeret så sent i uddannelsen, at de studerende reelt kun har én praktik til at arbejde fokuseret med at afprøve og opøve færdigheder og viden fra valgmodulerne i en pædagogisk hverdag.

Det betyder reelt, at de pædagoger, der uddannes under den aktuelle studieordning/bekendtgørelse, har langt mindre tid til at opøve praktiske erfaringer, og at de derfor kommer med et noget mere spinkelt fagligt udgangspunkt end de pædagoger, der er uddannet under især 1992-studieordninger, og som er dem, der i praksis tegner de daginstitutioner, hvor udeliv og pædagogisk praksis i grønne omgivelser er i højsædet.

Det er et problem for praksisfeltet, at de nyuddannede pædagoger er dårligere rustet til at indgå i og udvikle en pædagogisk praksis, der prioriterer udeliv og natur, når forældre og samfundet som helhed i stadig højere grad fokuserer på værdien af, at børn får mulighed for at lege, opleve og udvikle sig i grønne omgivelser.

📷 Undervisning uden for undervisningslokalerne kan give studerende kropslige erfaringer med at være ude, og de får anledning til at reflektere over pædagogens rolle som formidler og organisator i grønne omgivelser.

DEL 4. HVORFOR MERE UNDERVISNING I GRØNNE OMGIVELSER?

Center for Børn og Natur har stået bag to store undersøgelser af danske børns adgang til og brug af grønne omgivelser. Projektet *Kom med ud* lavede en spørgeskemaundersøgelse i 2018 for at kortlægge danske daginstitutioners prioritering og omfang af naturbesøg og udetid (Ejbye-Ernst m.fl. 2019), og i 2018-19 blev der i en baselineundersøgelse indsamlet basisdata om danske børns aktiviteter og ophold i naturen, hvor forældre blev spurgt om, hvor tit deres barn kommer i naturen (Præstholt m.fl. 2020). Begge undersøgelser konkluderer, at de institutionelle rammer spiller en stor rolle for den tid, børn opholder sig ude. Det gælder både vuggestuer, børnehaver, skole og SF0/fritidshjem *Se tabel 2 og 3 side xx*

Som tidligere nævnt afspejles omfanget og betydningen af, at pædagogisk arbejde med den styrkede læreplan⁹ og alle læreplanstemaer ofte også foregår i grønne omgivelser, ikke i den undervisningspraksis og -kontekst, som respondenter beretter om fra pædagoguddannelser landet over.

Hvordan håndteres så det grundlæggende misforhold, at pædagogerne bruger de grønne omgivelser meget, mens det samme ikke synes at være tilfældet på uddannelserne?

En udvikling af en undervisningspraksis, der i højere grad inddrager og foregår i grønne områder fordrer, at flere undervisere er åbne for at se muligheder i at spejle og inddrage eksempler, dilemmaer og muligheder fra pædagogisk praksis, hvor f.eks. også arbejdsformer fra et valgfrit område bliver bragt i spil som en arbejdsform.

Der er mange muligheder for at inddrage grønne omgivelser som læringsmiljø for arbejdet med pædagogisk praksis og konkrete problemstillinger eller teorier, eksempelvis gennem tænkte eller oplevede eksempler fra praktikker, og som fysiske rammer for aktiviteter og projekter i undervisningen.

Undervisere kan gennem eksempler i undervisningen fremhæve de særlige muligheder og de problemer, pædagogisk arbejde uden for institutionsbygningerne kan indebære, og studerende kan få opgaver, der indebærer, at de tænker kontekst og rum med, når de skal planlægge aktiviteter eller projekter. Temauger i grundfagligheden, øget fokus særligt i dagtilbudsspecialisering og i de valgfrie moduler kunne demonstrere eksempler, skabe læringsmiljøer, diskutere arbejdsformer og undersøge teoretiske belæg for betydningen af at lægge pædagogisk arbejde i det fri.

BGRUNDELSER FOR AT INDDRAGE GRØNNE OMGIVELSER I UNDERVISNINGEN

Forskning i varierede læreprocesser i forskellige kontekster, f.eks. udeskolepraksis i folkeskolerne (se link i tekstboks 10), viser, at disse læreprocesser ofte gør det lettere for eleverne at huske det, undervisningen sigter mod. Hvis undervisningsindhold ikke forbindes til en praksis, kan det komme til at stå tilbage som noget, der alene forbindes med uddannelsens kontekst. God undervisning er præget af alsidighed, variation og mulighed for at knytte kontekster sammen.

Hvis undervisningen på pædagoguddannelserne i højere grad end nu kunne inddrage eksempler fra pædagogisk praksis og inddrage læringsmiljøer i grønne omgivelser, ville de pædagogstuderende med egne kropslige erfaringer og reflekterede diskussioner være bedre rustet til at indgå i og være med til at udvikle den pædagogiske praksis, der allerede i vidt omfang foregår i uderummet.

Samtidig vil det være mere meningsfuldt at integrere og koble viden om læreprocesser med teorier om legens betydning, trivsel, udvikling, læring og dannelse. God undervisning i pædagoguddannelsen må sigte efter at skabe mulighed for transfer mellem de meget forskellige kontekster, som pædagoguddannelsen og den pædagogiske praksis er. *Se tekstboksene 10-13 side xx-xx.*

⁹ Den styrkede pædagogiske læreplan, 2018. EMU.

https://emu.dk/sites/default/files/2020-03/7044%20SPL%20Den_styrkede_paedagogiske_laereplan_21_WEB.pdf

TABEL 2. Tabellen viser det antal timer, børn i gennemsnit opholder sig udendørs i det daglige, fordelt på alderstrin. Tallene omfatter både vuggestuer, integrerede institutioner og børnehaver. Tabellen er hentet fra et notat om kortlægningen af omfanget og prioriteringer af naturbesøg og udetid.

INSTITUTIONSTYPE/ALDERSTRIN	TIMER UDENDØRS VINTER UGE 5-9	TIMER UDENDØRS FORÅR UGE 14-17	TIMER UDENDØRS SOMMER UGE 23-26
Vuggestue 1-3 år	2	3	3+
Børnehave 3-4 år	2,5-3,3	3-4	4+
Børnehave 4-5 år	2,9-3,4	3,5-4	4+
Naturinstitutioner 3-5 år	3,1-3,5	3-4,4	4+

🔗 [Link til notat om natur i danske dagtilbud 2018](https://centerforboernognatur.dk/dokumenter/projekter-kom-med-ud-notat.pdf)

<https://centerforboernognatur.dk/dokumenter/projekter-kom-med-ud-notat.pdf>

TABEL 2. Tabellen viser forældres vurdering af, hvor hyppigt deres barn kommer i grønne omgivelser hhv. vinter og sommer. Tabellen er et udtræk af forældres svar på spørgsmål om, hvor ofte de mener, deres barn kommer ud i løbet af vinterhalvåret/sommerhalvåret (til et af flere af følgende steder: strand, sø eller å; skov eller krat; eng, hede eller mark; parker eller grønne områder i byerne). Det gælder både i fritiden og i institution og/eller skole.

	VINTERHALVÅRET					
	Omtrent dagligt	2-4 gange om ugen	1 gang om ugen	1-3 gange om måneden	Sjældnere end hver måned	Aldrig
	%	%	%	%	%	%
1-3 år	35,6	36,1	17,6	8,3	2,1	0,2
4-6 år	37,0	30,0	18,4	12,1	2,5	0,0
7-10 år	31,6	31,6	18,2	15,2	3,1	0,4
	SOMMERHALVÅRET					
	Omtrent dagligt	2-4 gange om ugen	1 gang om ugen	1-3 gange om måneden	Sjældnere end hver måned	Aldrig
	%	%	%	%	%	%
1-3 år	57,5	30,1	8,4	3,3	0,6	0,1
4-6 år	55,7	27,5	10,8	5,6	0,4	0,0
7-10 år	52,1	30,6	10,9	5,4	0,9	0,1

🔗 [Link til rapport om danske børns aktiviteter og ophold i naturen](https://centerforboernognatur.dk/grafik-og-billeder/CfBN_Rapport_Danske_b_rns_aktiviteter_og_ophold_i_naturen_WEB_final.pdf)

https://centerforboernognatur.dk/grafik-og-billeder/CfBN_Rapport_Danske_b_rns_aktiviteter_og_ophold_i_naturen_WEB_final.pdf

SAMMENFATNING AF UNDERVISNING I GRØNNE OMGIVELSER

Pædagoger har en vigtig rolle som dem, der skaber gode muligheder og rammer for, at børn i daginstitutioner får mulighed for at lege, opleve og lære i grønne omgivelser. Når det samtidig er tydeligt, at der kun i ringe grad lægges vægt på at inddrage andre læringsmiljøer i pædagoguddannelsens undervisning end de traditionelle undervisningslokaler, har vi fundet det nødvendigt og hensigts-

mæssigt at fremhæve begrundelser for betydningen af varierede undervisningsformer og -rammer. Der refereres til udeskole og til vigtigheden af at støtte de studerende i at skabe transfer fra pædagoguddannelsens undervisning til en kompleks praksis, som ofte foregår udendørs. Der kan hentes inspiration til at skabe god undervisning i varierede læringsmiljøer og etableres gode muligheder for overførbare, hvis der inddrages teorier om forskellige læreprocesser og vidensformer, der kan bringes i spil i aktive undervisnings- og læringsituationer.

TEKSTBOKS 10. Hvad er udeskole?

Udeskolebegrebet stammer fra Norge og betegner pædagogiske arbejdsformer, hvor lærere, pædagoger og elever regelmæssigt flytter undervisningen ud af skolen. Udeskole kan foregå i både natur- og kulturmiljøer og i samfundslivet, eksempelvis skove, parker, lokalsamfund, virksomheder, museer og landbrug. Udeskole kan overordnet ses som en udvidelse og ændring af uddannelsens pædagogiske rum og undervisning, hvor flere faglige tilgange kan integreres. Arbejds måden giver plads til faglige aktiviteter, spontan udfoldelse og leg, nysgerrig søgen, fantasi, oplevelser og socialt samvær.

Udeskole.nu: <https://udeskole.nu>

TEKSTBOKS 11. Transfer mellem undervisningen og udendørs pædagogisk praksis (fortsættes side 32)

Det er væsentligt at overveje, hvordan undervisere kan støtte transfer mellem læreprocesser i uddannelsen og læreprocesser i f.eks. grønne omgivelser, hvor meget af det pædagogiske arbejde foregår. Transfer- og parallelitetsproblemer er måske et udbredt problem i undervisningen i pædagoguddannelsen. Hvordan kan eksempelvis uddannelsens vægtning af valgfrie områder på uddannelsen forbindes med pædagogers praksis med børn i grønne omgivelser? Hvordan kan diverse studieprodukter i uddannelsen forbindes med det, de studerende møder i praksisfeltet?

Selv om studerende gennem studiet kender til f.eks. teorier om leg, trivsel, udvikling, læring eller dannelse, inddrages denne viden ikke nødvendigvis, når den studerende møder et konkret problem, hvor denne viden ellers kunne være nyttig. Studerende trækker ofte alene på deres konkrete, intuitive erfaringer og risikerer derfor at løse problemerne mindre godt. Undervisning med inddragelse af forskellige kontekster kan ses som et forsøg på at løse denne problematik, for det er langt fra indlysende, at det sker af sig selv.

Wahlgren (2009) har peget på en række forhold, der kan fremme transfer. Der mangler direkte forskning i overførbare relateret til de problematikker, vi beskriver i pædagoguddannelsen. Her er Wahlgrens anbefalinger omskrevet med sigte på undervisningen i pædagoguddannelsen og med tanke på at inddrage praksiserfaringer i grønne omgivelser.

TEKSTBOKS 11. Transfer mellem undervisningen og udendørs pædagogisk praksis (fortsat fra side 31)

Det er afgørende,

- at de studerende støttes i se sammenhængen mellem det, de lærer i de forskellige kontekster, som uddannelsesstedet og praktikken består af.
- at underviseren tydeliggør en klar, ambitiøs og realistisk målsætning for undervisningsforløbet.
- at elementer af undervisningen tydeligt anvendes i efterfølgende arbejde, således at undervisningen i uddannelsen ses i sammenhæng med f.eks. pædagogiske processer i grønne omgivelser, og at undervisningen i uderummet reflekteres i klasserummet (kontinuitet i undervisningen jf. Dewey 2005).
- at der eksplicit arbejdes med transfer i undervisningen. At de studerende f.eks. tydeligt kan forstå, at fortolkningsarbejdet i praksissituationen kan forbindes til forskellige fortolkningsmodeller, som de har tilegnet sig i uddannelsen.
- at der er en god relation til underviseren, og at underviseren bevidst arbejder med/ fremprovokerer transfer i undervisningssituationen.
- at de studerende reflekterer over transfer og fremstiller deres refleksioner eksplicit.

Wahlgren påpeger endvidere at, god undervisning

- er præget af alsidighed, det vil sige variation i arbejdsformer og vidensformer (se boks 12).
- sikrer, at erfaringerne fra praktikker bearbejdes kritisk gennem såvel teoretiske som praktiske positioner.
- involverer en aktiv, kropslig deltagelse.

TEKSTBOKS 12. Vidensformer

Gennem varieret undervisning er det muligt at inddrage flere vidensformer til gavn for motivation, meningsfylde og læring. Her beskrives kort vidensformer, som er relevante i arbejdet med undervisning uden for klasserummet (jf. Dahlgren og Szczepanski, 2004).

- **Katalog viden** (deklarativ viden, epistemisk viden) er viden, som er sproglig, eksplicit og videnskabelig. Det kunne i pædagoguddannelsen være teorier om læring, trivsel, motivation, viden eller dannelse.
- **Analog viden** (sanselig, metaforisk) inddrager personlige iagttagelser. I analog viden indgår erfaringer og skøn fra en konkret praksis. Her indgår fornemmelser, dvs. hvordan noget føles, og personlige erfaringer.
- **Dialogisk viden** er de deltagende studerendes forskelligartede kommunikation i forbindelse med uddannelsesforløb og processer.
- **Kropslig viden** er blevet fremhævet i mange studier. Mennesker er ikke kun en hjerne, men en krop, en helhed, som er medvirkende til at huske (Merleau-Ponty 1994). Der findes efterhånden mange studier, der viser, at mennesker, som bevæger sig og er aktive, lærer bedre end passive personer (Konsensus rapport 2011, kapitel 2). Studerende lærer i høj grad med kroppen, og en aktiv, velstimuleret krop er et nødvendigt grundlag for værdifulde læreprocesser.
- **Fronesis** er den sidste vidensform, der skal nævnes her. Fronesis som begreb er udviklet af filosofen Aristoteles, som iagttag viden gennem episteme (videnskabelig viden), techne (viden om teknikker) og fronesis. Fronesis er situationsbestemt dømmekraft, baseret på erfaringer med mange lignende situationer. Hvis de studerende har erfaringer fra pædagogisk praksis og stedbaseret pædagogisk arbejde, og dette inddrages i uddannelsen, vil deres refleksionsniveau kunne løftes fra overordnede betragtninger til mere relevant og praksisnær brug af diverse teorier.

TEKSTBOKS 13. Teori om læreprocesser

SID IKKE KUN INDE - NÅR ALT (MEGET) HÅB ER UDE

Hvis undervisere på pædagoguddannelserne varierer deres valg af undervisningspraksis og steder, opstår der specielle muligheder for planlægning af undervisningsform og -indhold, der understøtter de studerendes alsidige tilgang til at erfare og opleve forskellige dimensioner af læreprocesser. Lokalområder, museer, virksomheder og naturområder er anderledes omgivelser, der giver mulighed for anderledes erfaringer og læring end f.eks. et traditionelt undervisningslokale med PowerPoint-præsentationer, videoer, whiteboards og interaktive tavler.

Hvor traditionel undervisning overvejende er boglig og mest baseret på katalog viden og oplevelser baseret på billeder eller medier (Kellert 2002), kan undervisning i andre kontekster støtte kropslige og æstetisk/sanselige læringsformer gennem primære og iscenesatte oplevelser, der kan være værdifulde i sig selv og samtidig udgøre andre veje til forståelse og viden i form af meningsfulde oplevelser og handlinger. Læreprocesser, der både er præciserede, boglige og rettede mod katalog viden, og som samtidig rummer kropslige og følelsesmæssige dimensioner, kan gennem erfaringsbaserede dialoger med inddragelse af praksissituationer og samtaler blive særligt meningsfulde for deltagerne. Disse læreprocesser beskrives i litteraturen som kontekstuel undervisning, der ses som udeskolens specielle mulighed (Dahlgren & Szczepanski, 2001, 2004, Mygind 2005, Schilhab m.fl. 2007) – og ifølge bl.a. Schilhab støtter varieret læring langtidshukommelsen:

”Ny neurovidenskab viser, at hukommelse ikke lagres et bestemt sted i hjernen, men er en sansemæssig oplevelse, der er spredt ud i mange af hjernens nerveretværk. Vi husker bedre konkrete oplevelser end abstrakt viden, fordi det konkrete appellerer til flere sanser, og den viden bør man bruge i skolen.” (Schilhab i Fugl 2009 s. 21)

Den konkrete og oplevende form, kontekstuel læring kan have, betyder, at der er muligheder for at knytte en række analoge og dialoge vidensformer til usanselige kataloge vidensformer (Dahlgren 2001).

ALSIDIGE LÆREPROCESSER

Dahlgren argumenterer for, at gode læreprocesser er alsidige læreprocesser, der indeholder kataloge vidensformer om et område. I optimale læreprocesser skal desuden indgå analogier (analog viden), der klogt fremhæver sider af den kataloge viden, der gør denne viden interessant og levende for de studerende. Det kan f.eks. gøres gennem eksempler, afprøvning og forskellige former for undersøgelse. Det er en fordel, hvis der indgår konkrete, levede og sanselige oplevelser i pædagogisk arbejde.

📷 Pædagogers opgaver i grønne omgivelser omfatter mange aspekter, når der både skal tages hensyn til spøgelyst og nysgerrighed i en konkret situation og støtte til det enkelte barns trivsel og udvikling på lang sigt.

DEL 5. PÆDAGOGISK PRAKSIS I GRØNNE OMGIVELSER

Den nye styrkede pædagogiske læreplan har blandt andet som mål at styrke og udvikle pædagogiske læringsmiljøer både ude og inde. Derfor er det nødvendigt, at det pædagogiske personales indsats og kompetencer, der bringes i spil i de mange timer, hvor det pædagogiske arbejde foregår udendørs, også gøres til genstand for analyse og refleksion i undervisningen på pædagoguddannelsen. Det gælder både i grundfagligheden, i specialiseringerne og i alle de valgfrie områder. Grønne omgivelser er en grundlæggende del af hverdagen i institutionerne, og det er der en lang tradition for i danske daginstitutioner.

Danske pædagoger er internationalt kendte, når det gælder udeliv og brugen af grønne omgivelser i pædagogisk arbejde (bl.a. Waite m.fl. 2009). Allerede i 1950'erne har der eksisteret skov- og vandrebørnehaver (Myrhøj 1987, Vognæs 2000), og udflytterbørnehaverne opstod i de Københavnske brokvarterer i 60'erne i Danmark (DPHF 1994). I slutningen af 1980'erne blev der etableret en mængde forskellige institutionstyper, skov-, ude-, udelivs-, land-, fjord- og bondegårdsbørnehaver, der i dag alle ville kunne betegnes som naturinstitutioner.

Denne udvikling har sikkert inspireret undervisningen på pædagoguddannelsen fra 1992, ligesom en stærk prak-

sis inden for de daværende kultur- og aktivitetsfag også har indvirket på udviklingen i daginstitutionerne. *Se tekstboks 14 side xx*

DAGINSTITUTIONER FREMMER BØRNS UDELIV

Forskning viser, at aktiviteter i naturen har positiv betydning for børns fysiske og mentale sundhed samt for udvikling, læring og motorik (Ejbye-Ernst m.fl. 2019). Trods de mange positive effekter peger nogle undersøgelser på, at danske børn opholder sig betydeligt mindre i naturen, end deres forældre gjorde som børn, og at de kun i begrænset omfang kommer ud i naturen sammen med deres familie og på egen hånd. Det betyder, at børnene derfor går glip af oplagte muligheder for trivsel, udvikling og læring – også ind i voksenlivet (Præstholt 2017, Danmarks Naturfredningsforening 2018, Friluftsrådet 2018). De nævnte undersøgelser om børns naturvaner spørger udelukkende forældre om deres kendskab til deres børns naturvaner.

To kortlægninger gennemført i regi af Center for Børn og Natur viser, at meget af børnenes tid i grønne omgivelser foregår i institutionelle rammer (se tabel 2 og 3 i del 4). Projekt *Kom med ud* har haft fokus på at kortlægge

TEKSTBOKS 14. Naturinstitutioner i Danmark

I 2005 skønnede Skov- og Naturstyrelsen, at der fandtes ca. 500 naturbørnehaver, baseret på viden fra styrelsens egne arealer (Vagn-Hansen 2005). For at få et mere præcist billede af daginstitutioners brug af naturen gennemførte *Kom med ud*-projektet i 2018 en kortlægning, der fokuserede på pædagogers arbejde med børn fra 0-6 år i grønne omgivelser.

På baggrund af et spørgeskema udsendt til alle danske daginstitutioner (ca. 3600) viste det sig, at mellem 20 og 30 % af institutionerne ser sig som naturinstitutioner. Det får os til at antage, at Danmark sandsynligvis er det land i verden, hvor der findes flest naturinstitutioner målt i forhold til det samlede antal daginstitutioner (Ejbye-Ernst et al. 2018).

Selv om mange institutioner med Dagtilbudsloven er blevet sammenlagt i større enheder, prioriterer en stor del af pædagogerne stadig at finde tid til at komme ud i naturen og andre grønne omgivelser sammen med børnene.

🔗 Links til kortlægningen: <https://centerforboernognatur.dk/projekter/kom-med-ud/verdensmestre-i-natur/>

omfanget af pædagogisk arbejde målt som udetid og naturbesøg og har i modsætning til andre kortlægninger spurgt det pædagogiske personale. *Se tekstboks 15 side xx*

De fleste små børn tilbringer en meget stor del af dagen i en daginstitution sammen med pædagogisk personale, og større børn tilbringer hverdagen i skolen sammen med især vennerne, men også pædagoger og lærere. Pædagoger i daginstitutioner og skoler spiller således en vigtig rolle for børnenes muligheder for at være, lege og lære i naturen. Pædagogernes erfaringer, færdigheder, viden, lyst og motivation til at henlægge det pædagogiske arbejde til grønne omgivelser er essentielle faktorer for at opretholde og udvikle denne praksis.

Det er derfor væsentligt og interessant i pædagoguddannelsernes undervisning at kende og inddrage viden om og erfaringer med institutionernes praksis, der omhandler inddragelse af udeområder, lokalområdet og naturområder i det daglige pædagogiske arbejde. Dette arbejde kan støttes og udvikles ved at gøre det relevant og vedkommende i undervisning og praksis på pædagoguddannelserne.

FORTÆLLINGER FRA PRAKSIS

Ud fra kortlægningen af erfarne institutioners praksis i naturen blev der udvalgt 39 særligt aktive og erfarne daginstitutioner. I publikationen *"Fyrtårnsinstitutioner – fortællinger fra praksis"* (Lassen m.fl. 2019) formidles deres erfaringer med, hvordan og hvorfor deres praksis lykkes. Ligeledes formidles deres anbefalinger til, hvad andre mindre erfarne institutioner kan gøre, når de vil blive bedre til at bruge grønne omgivelser i deres nærområde og komme mere ud på tur. *Se tekstboks 16 side xx*

BETYDNINGEN AF GRØNNE OMGIVELSER I PÆDAGOGISK ARBEJDE

Center for Børn og Natur vil med projektet *Kom med ud* medvirke til at understøtte og udvikle pædagogers anvendelse af grønne omgivelser som en arena i de danske dagtilbud. Derfor har vi udarbejdet en forskningsoversigt, der samler og formidler viden om den betydning, anvendelsen af naturen har for børn i alderen 0-6 år, med særligt fokus på viden relateret til børnenes ophold i dagtilbud.

TEKSTBOKS 15. *Kom med ud* – Kortlægningen af daginstitutioners naturbesøg og udetid

Kortlægningen viser blandt andet:

- at der aldrig før har været flere naturinstitutioner i Danmark, idet undersøgelsen påviser, at mellem 20 og 30 % af alle daginstitutioner kalder sig naturinstitutioner, og at disse vuggestuer, børnehaver og integrerede institutioner er ude i naturen dagligt mellem 3 og 5 timer hele året rundt.
- at i langt de fleste børnehaver og vuggestuer er børnene ude dagligt året rundt i mere end to timer. I mange institutioner er børnehavebørn ude mere end 3 timer dagligt året rundt.
- at 75 % af alle daginstitutioner tager på tur i naturen en gang om ugen eller mere (men også, at 10-20 % af daginstitutioner kun kommer på tur én gang om måneden eller sjældnere).
- at pædagoger vurderer, at både børn og forældre ønsker endnu flere ture i naturen.
- at tiden kan være en begrænsende faktor for personalet, men personalet har stor lyst til flere ture i naturen.

🔗 Link til kortlægningen: <https://centerforboernognatur.dk/dokumenter/projekter-kom-med-ud-notat.pdf>

TEKSTBOKS 16. Erfarne institutioners anbefalinger til pædagogisk arbejde i grønne omgivelser

- Ledelsen skal bakke op og støtte ved at skabe rammer, prioritere økonomi og debattere institutionernes pædagogiske grundlag.
- Udvikling af udepraksis er en længere proces, der kræver lyst, mod og ændring af vaner hos det pædagogiske personale.
- Forældresamarbejde med god formidling, gensidig forståelse og ideer underbygger et godt fundament for børnenes oplevelser og for et vellykket pædagogisk arbejde.
- Alle læreplanteværker kan bringes i spil, selvom man er ude det meste af tiden.
- Se muligheder i nærområdet for at lægge pædagogisk arbejde uden for institutionen i form af ture og evt. faste baser.
- Brug fantasien, lav aftaler i lokalområdet, og find praktiske løsninger på transport, mad og hviletid.
- Manglende viden, færdigheder og erfaring med at se muligheder for at arbejde pædagogisk i grønne omgivelser kan virke skræmmende, men spring ud i det!

🔗 Link til Fyrtårnsinstitutioner – fortællinger fra praksis: <https://centerforboernognatur.dk/dokumenter/fyrtaarinstitutioner.pdf>

Forskningsoversigten er overvejende baseret på nordisk litteratur, da der i Norden findes nogenlunde sammenlignelige traditioner for pædagogisk arbejde i daginstitutioner, men der er også trukket på internationale forskningssammenfatninger for at give et bredere perspektiv.

Ud over en kort beskrivelse af to dannelsesmæssige perspektiver på pædagogisk arbejde i grønne omgivelser fremhæver forskningsoversigten eksempler på gevinster for børnenes leg, udvikling og trivsel. Hovedpunkterne er samlet i tekstboks 18. *Se tekstboks 17 side xx og Se tekstboks 18 side xx*

være, lege og lære udenfor. Fortællinger fra praksis i udvalgte fyrtårnsinstitutioner understreger, at daginstitutionerne spiller en vigtig rolle, når det handler om at sikre, at børn kommer ud i naturen. Endelig præsenteres fra *Kom med ud*-projektets forskningsoversigt eksempler på, hvorfor pædagogisk arbejde i grønne omgivelser er betydningsfuldt for børns samlede udvikling.

SAMMENFATNING AF PÆDAGOGISK ARBEJDE I GRØNNE OMGIVELSER

Danske institutioner har en lang tradition for at bruge udeliv og grønne områder både som ramme og mål for det pædagogiske arbejde. Denne praksis fordrer, at der til stadighed uddannes pædagoger, som kan indgå i og være med til at fastholde og udvikle denne praksis. Derfor præsenteres her *Kom med ud*-projektets kortlægning, som har undersøgt institutioners brug af grønne omgivelser. Den viser blandt andet, at langt de fleste daginstitutionsbørn på daglig basis har rig lejlighed til at

TEKSTBOKS 17. **To dannelsesperspektiver for pædagogisk arbejde i naturen**

I forskningsoversigten fremstilles disse to forskellige dannelsesmæssige udfordringer, som pædagoger kan sigte efter i det pædagogiske arbejde, hhv. individudfordringen og demokratiudfordringen. Hvor individudfordringen er pædagogernes arbejde med at støtte børns lyst til at være, lege og lære i naturen, er demokratiudfordringen den udfordring, som består i, at vi alle på sigt forholder os til, hvilken natur vi ønsker os. Her ligger mulighederne for at støtte dannelsen af fremtidens selvstændige, kritiske, deltagende og demokratiske mennesker ved at støtte børnenes interesse for og holdning til natur, miljø og bæredygtighed. Dette arbejde kan være en integreret del af såvel ture i grønne omgivelser som den daglige praksis hjemme i institutionen.

TEKSTBOKS 18. **Betydningen af pædagogisk arbejde med børn i naturen**

TRIVSEL OG TILKNYTNING TIL NATUREN

Forskningen fremhæver, at de stærke trivselsfremmende oplevelser, som børn har sammen med vigtige omsorgspersoner (her pædagoger), har indflydelse på, hvordan de forholder sig til omgivelser, dyr og planter, og at de tidlige oplevelser og erfaringer i naturen er væsentlige for børns tilknytning til naturen og fremtidige livsstil.

SUNDHED, FYSISK AKTIVITET, RISIKOLEG OG FÆLLESSKABER

Børn, der har adgang til at lege i naturen, er stærkere og sundere og leger oftere vilde risikolege, hvor krop, styrke og de tre grundsanser er i spil, og de leger mere på tværs af køn og alder. De får oftere end andre børn mulighed for at lege i udfordrende terræn som f.eks. på glatte sten, i høje træer, ved grøfter, ved bålet og på skrånninger. Nogle forskere problematiserer den stigende tendens til, at pædagoger dæmper børns vilde lege.

LEG, FORDYBELSE OG FANTASI

De mange tilgængelige genstande, der findes i et varieret naturområde, inspirerer til fantasifulde lege, og lege i naturområder er ofte præget af andre samværsformer end lege inde i institutionerne.

LÆRINGSMILJØ, NATUR OG SCIENCE

I pædagogisk arbejde med grønne omgivelser som udviklings- og læringsrum er der ud over de kropslige, sociale, alsidige og sproglige gevinster også mulighed for at opleve og lære om omgivelserne og naturen gennem direkte oplevelser, erfaringer og betydningsfulde samtaler.

🔗 Link til forskningsoversigten:

<https://videnomfriluftsliv.dk/sites/default/files/pdf/Pdf-filer/forskningsoversigt-dagstilbudsarbejde-med-boern-i-naturen.pdf>

📖 Bålaktiviteter på lejrte eller i aftenundervisning giver oplevelser af samvær og fællesskab og erfaringer med lugt af røg, det rigtige tøj og hensigtsmæssig organisering set i et pædagogisk perspektiv.

📷 Samarbejdsøvelser, der involvere både krop, leg og refleksion, har potentiale til at give en velfunderet forståelse for dynamikkerne i samarbejde, deltagelse og ledelse.

DEL 6. KONKLUSION OG ANBEFALINGER

Pædagoger har en afgørende betydning for, at danske børn får et godt børneliv med gode legemuligheder og rammer for trivsel, udvikling, læring og dannelse. Pædagogisk arbejde i grønne omgivelser har betydning på mange parametre i børns hele udvikling og læring, hvilket understøttes af forskningen. Derfor er det væsentligt at sikre, at pædagogstuderende i undervisningen inspireres til at forholde sig til en pædagogisk hverdag i Danmark, hvor et aktivt udeliv og grønne omgivelser spiller en vigtig rolle.

Respondenter på pædagoguddannelserne har beskrevet, hvor og i hvilket omfang udearealer og andre grønne områder inddrages i undervisningen. Det foregår i overvejende grad i *Natur og udeliv* og i nogen grad i *Sundhedsfremme og bevægelse*, hvor de studerende får erfaringer med og inspiration til at henlægge pædagogiske aktiviteter og samvær til grønne omgivelser. I de resterende valgfrie områder, grundfaglighed og dagtilbudsspecialisering, er det vilkårligt og afhængigt af de enkelte undervisere, om der stilles skarpt på at bruge udendørs faciliteter og naturen som rum for undervisning, samvær og aktiviteter. Det betyder, at måske færre end hver tiende nyuddannede pædagog i uddannelsen får teoretisk og praktisk kendskab til betydningen af pædagogisk arbejde i grønne omgivelser.

Et historisk tilbageblik på udviklingen af pædagoguddannelsen viser, at der er sket store forandringer og forringelser af studerendes muligheder for fordybelse og udvikling af praktisk-æstetiske kompetencer. Færre ressourcer og kortere tid betyder reelt, at de nyuddannede pædagoger generelt har et ringere praktisk-fagligt udgangspunkt end de pædagoger, der er uddannet under især 1992-studieordninger, som er dem, der i praksis tegner de daginstitutioner, hvor udeliv og udendørs pædagogisk arbejde er i højsædet.

Pædagogerne bruger de grønne omgivelser meget – det gør pædagoguddannelserne ikke. Nogle undervisere gør allerede en del, men uddannelserne skal bidrage mere til udviklingen af den pædagogiske praksis med vægt på børns udvikling og trivsel, udeliv og udendørs faciliteter. Det kan ske ved at skabe meningsfulde, praksisrelaterede læringssituationer i varierede læringsmiljøer, f.eks. byens grønne områder og udendørs faciliteter. Herigennem støttes de studerende i at være aktive, reflektive og i stand til at koble teori med den udendørs praksis, der foregår i praktikken. Det forudsætter naturligvis, at der er opbakning, prioritering og vilje fra uddannelsesledelserne til at skabe mål og rammer for undervisning, der i højere grad forholder sig til fremtidens pædagogiske praksis i grønne omgivelser.

Anbefalinger

Med afsæt i *Kom med ud*-projektets kortlægning af pædagogisk praksis og sammenfatning af eksisterende viden om betydningen af pædagogisk arbejde i naturen formulerer nærværende undersøgelse af pædagoguddannelsernes praksis følgende anbefalinger:

- at alle pædagoguddannelser som en del af grundfagligheden indfører mindst en uges undervisning, projektarbejde eller lignende, hvor alle studerende får erfaringer og teoretiske perspektiver på læreprocesser udendørs.
- at udendørs pædagogisk arbejde tænkes ind i alle tre specialiseringer i pædagoguddannelsen.
- at alle valgfrie moduler i projekter og undervisningsformer medtænker, hvordan de studerende kan opleve, inddrage og reflektere over pædagogisk arbejde i udendørs læringsmiljøer.
- at erfaringer med pædagogisk arbejde i grønne omgivelser fra praktikken inddrages eksplicit i uddannelsen.

📍 Læringsmiljøer i andre fysiske rammer, f.eks. naturskoler, udearealer, parker eller andre tilgængelige faciliteter. skaber forudsætning for andre samtaler, oplevelser og erfaringer med at forholde sig til uforudsigelige udfordringer.

LITTERATUR

- Andkjær, S., Høyer-Kruse, J. & Arvidsen, J., (2016): Børn og unges hverdagsfriluftsliv. NatureMoves' spørgeskemaundersøgelse om børn og unges aktiviteter og oplevelser i naturen. Institut for Idræt og Biomekanik. Syddansk Universitet, Odense
- Censorformandskabet for Pædagoguddannelsen (2019): Beretning fra Censorformandskabet for Pædagoguddannelsen. <http://www.paedagogcensor.dk/attachments/article/109/A%CC%8Arsberetning%202018-2019.pdf>
- Censorformandskabet for Pædagoguddannelsen (2020): Beretning fra Censorformandskabet for Pædagoguddannelsen. http://www.paedagogcensor.dk/attachments/article/114/%C3%85rsberetning%20%C3%86D%202019_2020.pdf
- Dahlgren, L.O. & Szczepanski, A. (2001): Udenørspædagogik – boglig dannelse og sanselig erfaring. København: Forlaget Børn & Unge.
- Dahlgren, L.O., Szczepanski, A. (2004): Rum för Lärande – några reflexioner om utomhusdidaktikens särart. In Lundegård, I., Wickman, P., Wohlin, A. (2004): Utomhusdidaktik. Lund: Studentlitteratur.
- Danmarks Naturfredningsforening (2018): Ny undersøgelse: Børn får alt for lidt natur. <https://www.dn.dk/nyheder/ny-undersogelse-born-far-alt-for-lidt-natur/>
- Dewey, J. (2005): Demokrati og uddannelse. Århus: Klim.
- DPHF - Dansk Pædagogisk-Historisk Forening (1994): Udflytterbørnehaver. København: Små skriftserier A, nr. 9 1994.
- Ejbye-Ernst, E., Stokholm, D. & Lassen, B. (2018): Natur i danske dagtilbud 2018. Arbejdsrapport. Center for Børn og Natur. <https://centerforboernognatur.dk/dokumenter/projekter-kom-med-ud-notat.pdf>
- Ejbye-Ernst, N., Moss, B., Stokholm, D., Lassen, B. & Præstholm, S. (2019): Betydningen af dagtilbudsarbejde med børn i naturen. En forskningsoversigt med fokus på nordisk litteratur. Center for Børn og Natur. <https://videnomfriluftsliv.dk/sites/default/files/pdf/Pdf-filer/forskningsoversigt-dagstilbudsarbejde-med-boern-i-naturen.pdf>
- Friluftsrådet (2018): Ny undersøgelse: Flertal af børn får aldrig helt basale oplevelser i naturen. <https://friluftsradet.dk/nyheder/ny-undersogelse-flertal-boern-faar-aldrig-helt-basale-oplevelser-naturen>
- Fugl, Marie (2009): Det, jeg sanser, husker jeg. København: Asterisk nr. 45, s. 20-23.
- Giusti, M., Barthel, S. & Marcus, L. (2014): Nature routines and affinity with the biosphere: a case study of preschool children in Stockholm. *Child. Youth Environ.* 24:16.
- Kellert, S. (2002): Experiencing nature: Affective, cognitive, and evaluative development in children. I Kahn, P. H. & Kellert, S. (eds.): *Children and Nature – Psychological, sociocultural, and evolutionary investigations.* Cambridge, MA: The MIT Press.
- Kom med ud* (2020): Institutionsportrætter. Seks institutioner fortæller om deres erfaring under COVID-19. Center for Børn og Natur. <https://centerforboernognatur.dk/projekter/hjaelp/institutionsportraetter/>
- Kunststyrelsen (2011): Fysisk aktivitet og læring – en konsensuskonference. https://xn--idrtifolkeskolen-wob.dk/uf/30000_39999/38790/3791ca2d0671e-588e16ae1a29ea216cc.pdf
- Lassen, B., Ejbye-Ernst, N. & Stokholm, D. (2019): Fyrtårnsinstitutioner – fortællinger fra praksis. Center for Børn og Natur. <https://centerforboernognatur.dk/dokumenter/fyrtaarinstitutioner.pdf>
- Merleau-Ponty, M. (1994): *Kroppens fænomologi.* København: Det lille forlag.
- Mygind E. (red.) (2005): *Udeundervisning i folkeskolen.* Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet.
- Myrhej, G. (1987): *Giv dem en greft – derfor en naturbørnehave.* Forlaget TRIO.
- Mårtenson, F., Jensen, E.L., Söderström, M. & Öhman, J. (2011): *Den nyttiga utevistelsen.* Natur Vårds Verket: Rapport 6407.
- Præstholm S., Schmidt, T., Søndergaard Jensen, F. & Schipperijn, J. (2020): Danske børns aktiviteter og ophold i naturen. Center for Børn og Natur. https://centerforboernognatur.dk/grafik-og-billeder/CfBN_Rapport_Danske_b_rns_aktiviteter_og_ophold_i_naturen_WEB_final.pdf
- Præstholm, S. (2017): Fakta om børns anvendelse af naturen. Center for Børn og Natur. https://centerforboernognatur.dk/dokumenter/Fakta_om_b_rns_anvendelse_af_naturen_til_web.pdf
- Præstholm, S. (2017): Potentialer ved børns brug af naturen. https://centerforboernognatur.dk/dokumenter/Fakta_om_potentialer_ved_b_rns_brug_af_naturen_til_web.pdf
- Retsinformation (1992): <https://www.retsinformation.dk/eli/ft/199022K00155>
- Retsinformation (2007): <https://www.retsinformation.dk/eli/ita/2007/220>
- Retsinformation (2014): <https://www.retsinformation.dk/eli/ita/2014/211>
- Retsinformation (2017): <https://www.retsinformation.dk/eli/ita/2017/354>
- Schilhab, T. (2008): *Spejlnuroner og udeskole.* S. 49-52. VIA University College og Skoven i Skolen.
- Schilhab, T.S.S., Petersen, A.M.K., Sørensen, L.B. & Gerlach, C. (2007): *Skolen i skoven.* København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.
- Söderström, M., Boldemann, C., Sahlin, U., Mårtensson, F., Raustorp, A., & Blennow, M. (2013): The quality of the outdoor environment influences childrens' health—A cross-sectional study of preschools. *Acta Paediatrica*, 102(1), 83–91. <https://doi.org/10.1111/apa.12047>
- Udeskole.nu – et gratis e-læringsmateriale til alle landets skoler: <https://udeskole.nu/>
- Vagn-Hansen, P (2005): *Sundhed, miljø og hygiejne i pædagogisk arbejde.* København: Munksgaard Danmark.
- Vognæs, S. (2000): *Når naturen bliver daginstitution.* Specialeafhandling. Center for Kulturstudier, Medier og Formidling. Syddansk Universitet, Odense.
- Wahlgrén, B. (2009): *Transfer mellem uddannelse og arbejde.* Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet, Nationalt Center for Kompetenceudvikling.
- Waite, S., Nicols, M., Opie, M. & Evans, J. (2009): *Methods for exploring how pedagogies are shaped in outdoor contexts.* Paper presented at 'Outdoor education research and theory: critical reflections, new directions', the Fourth International Outdoor Education Research Conference, La Trobe University, Beechworth, Victoria, Australia, 15-18 April 2009.

Bring ideas to life
VIA University College

**NORDEA
FONDEN**
Vi støtter gode liv